РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П.К.О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ*: В ЕВРОПІ 8 ЗЛ., ПОЗА ЕВРОПОЮ 2 ДОЛ. РІЧНО. ДЛЯ ЧЕХІЇ, АВСТРІЇ Й МАДЯР ПЕРЕДПЛАТА КРАЙОВА. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 65 ГР.

РІК V. ЖОВКВА. ГРУДЕНЬ 1937 РОКУ ЧИСЛО 12 (60).

Складня української мови.

II. Частини речення пояснювальні.

5. Кличні слова.

В українській, як і в інших мовах, маємо багато т. зв. кличних слів, висловлених кличним відмінком, напр.: Скажи, віще серце, чи скоро світ буде? (Куліш). В частині про відмінки докладно розповідаю про природу кличного відмінку й показую, що це правдивий відмінок, а не сама „клична форма". Тут нас цікавлять тільки два питання: 1) стосунок кличного відмінку до підмета і 2) його стосунок до речення взагалі.

Як дивитися на форму *брате* в реченні: *Допоможи мені, брате.* Цебто, яку ролю має в реченні слово кличного відмінку? Уже Потебня виразно твердив („Изъ записокъ"[2] I 94-95), що вокатив — це підмет, що він мало чим різниться від номінативу. Назовний — це підмет дієслів третьої особи, а кличний — це підмет дієслів другої особи. Власне при дієсловах наказового способу, особливо коли при них нема особового займенника, за підмета править відмінок кличний так само, як при інших дієсловах назовний. Властивість природи кличного відмінку — бути підметом при наказовому способі (див. далі, думки Потебні, Ф. Керна й Пауля). У всякому разі кличне слово, при відсутности виразного підмета, завжди логічно мислиться за підмета. В реченні: *Допоможи мені, брате*, сприймаємо *брате* за звичайного підмета, а про заховане *ти* в *допоможи* не думаємо. Отже, кличний відмінок функціонально в усякому разі дуже близький до відмінку назовного, цебто обидва сприймаються, як підмети. Розмежовує їх тільки афектаційна закраска, що завжди є в кличнім відмінку і відсутня в назовному.

Треба ще зазначити, що є теорія, ніби вдавнину при оптативі ставився назовний відмінок, а не кличний, а тому в прaслов'янській мові при наказовім способі, що повстав із оптативу, може був тільки назовний, а не кличний. Здається, наші стародавні вирази: спасибі, помагайбі (спаси Бог, помагай Бог) і т. ін., якраз і відбивали б цей стан (пор. Є. Тимченко: Вокатив ст. 9).

Це близьке функціонально значення назовного й кличного в багатьох мовах уже допровадило до того, що окрема форма кличного відмінку губиться виразно, або вже й загубилася, як напр. у мові російській. Цим же почасти треба пояснювати й те, що в українській мові, як і в деяких інших слов'янських, часом підмет зазначається кличним відмінком, замість назовного, і при дієсловах не приказового способу, див. про це в частині IV — про відмінки.

З такого погляду на природу кличного відмінка ясний і його стосунок до

речення взагалі. Потебня твердить рішуче, що „кличний відмінок, як і назовний, стоїть не поза реченням, але в нім“ (I 94). Кличне слово, як і правдивий підмет, у реченні самостійне, ні від чого незалежне. Ті слова, що стосуються до кличного, мусять синтаксично в'язатися з ним, як то й при інших іменниках, напр.: Славо, моя ти єдиная зброє, ми не повинні загинуть обоє! (Л. Українка). Чом личко сховав ти, мій синку малий? (Грінченко). Гарно твоя кобза грає, любий мій земляче! (Афанасьїв).

Jan Łoś в „Gramatyka języka polskiego“ 1923 р. ст. 296-297 висловлює на кличне слово погляд, близький до погляду Потебні. „Коли в реченні маємо дієслово другої особи, або другої особи займенника, тоді кличне слово тісно в'яжеться з реченням, входить у нього; без нього речення було б неповне. Таке кличне слово треба признати за апозицію (прикладку) займенника другої особи“. Правда, для Лося вокатив взагалі відмінок підрядний, а саме кличне слово він не вважає за одночленне речення (пор. Stosunek zdania ст. 206-207).

З такими поглядами зовсім не погоджується Шахматов у своїй Складні I 29; на його думку, кличне слово стоїть поза реченням, чому він не погоджується з думкою Потебні про те, що кличне слово, як кличний відмінок, це підмет. „Думаю крім того, — пише він, — що форми 2-ої особи способу наказового не потребують підмета, бо самою своєю формою викликають відповідне уявлення про злуку присудка з підметом“ (ст. 30). „Кличне слово стоїть поза реченням і тому воно не член речення“ (ст. 253).

Але на питання, чи кличний відмінок в'яжеться з реченням, чи стоїть поза ним, як напр. вигуки або вставні слова, трудно відповідати так категорично, як то роблять Потебня чи Шахматов. Граматичний підмет — друга особа займенника — в окликових реченнях завжди існує, тільки не завжди зазначається. Хоч у реченні: *Учітеся, брати мої* логічний підмет *брати мої* аж занадто ясно виступає, проте для фахової думки ясний і граматичний прихований підмет *ви*. А в реченні: *Тяжко, батьку, жити з ворогами* окликовий характер *батьку* вже виразніший, бо тут нема приказового дієслова. Ось через це, не вважаючи кличного слова за нормально зв'язане з реченням, не відкидаю проте його психологічних чи логічних стосунків із присудком, і ставлю ці слова на межі поміж членами речення нормально зв'язаними й зовсім відокремленими. Через це заховую й традиційний спосіб виділяти кличні слова комами, що з погляду Потебні (I 95) неслушне.

При назовній формі підмета ми звичайно говоримо про третю особу відсутню, тоді як при кличнім слові звичайно говориться про особу присутню. Дія наказового дієслова другої особи ціла звернена до кличного слова, як виконавця цієї дії, як втіленої особи його, а тому ясно, що ці кличні слова ми завжди підкреслюємо й відповідною виразною інтонацією, а при збільшенні її ставимо й окличника.

Підкреслена, виразна інтонація при кличному слові — це його характерна ознака; при розмові ми завжди відповідною інтонацією підкреслимо кличне слово. Сила й характер цієї інтонації найрізніші, в залежності від характеру кличного слова, в залежності від того, що хочемо висловити кличним словом: наказ, гнів, прохання, ласку й т. ін. Інтонація при кличному слові така характерна його ознака, що вона залишається за цим словом навіть тоді, коли мова втрачає окрему кличну форму. Так, напр., російська мова давно вже втратила окрему форму кличного відмінку (тут він злився з формою відмінку назовного), але клична інтонація його зісталася в цій мові в повній своїй силі, і це вона власне перетворює назовний на кличний.

Власне цей підкреслений у кличнім слові афект робить його органічним членом речення. Кличне слово не є зовсім відірване від речення, його не можна легко опустити, бо воно безумовно доповнює речення й дає нам можливість докладніш висловити свою думку, а саме: 1) кличним словом особа, що говорить, тією чи тією інтонацією висловлює

свої почуття, — виклик, пересторогу, докір і т. ін., і 2) ближче характеризується особа, що до неї говоримо, бо кличним словом зазначаємо свою похвалу, ласку, докір і т. ін.; це ж саме можемо зазначити ще й атрибутом при кличнім слові.

Кличні слова повстали в мові ще в її первісному стані, через що цю форму знають більшість мов світу. В мові давньоєврейській це звичайна форма (хоч окремого кличного відмінка нема); напр. Псалтир переповнений кличними словами. В нашій мові кличні слова знаємо вже з найперших писаних пам'яток; так, скажемо, в „Слові о полку Ігоревім" XII ст. дуже багато цих форм: О, Бояне, соловію старого времени! 95. О, моя синовця, Игорю и Всеволоде! 113. Почнемъ же, братіє, повѣсть сію 94. Сѣдлай, брате, свои бръзыи комони 96. Одинъ братъ, одинъ свѣтъ свѣтлый ты, Игорю! 96.

В народній поезії, де все одухотворене, кличних слів надзвичайно багато, — тут мова просто переповнена ними. Ось трохи прикладів із пісень („Труди" П. Чубинського, т. V, 1874 р.): Здоров, здоров, козаченьку, здоров, серце моє 101. Ой, місяцю, місяченьку, не світи нікому 102. Бувайте здорові, високі пороги 325. Плини, плини, рутко, а з водою хутко 325. Ой, коню ж мій, коню, коню вороненький! 426. Ой, не шуми, луже, діброводю дуже! 443. Скрипки, дудки, не гудіте 444.

Те саме бачимо й у наших поетів, що наслідували живу мову. Напр., у „Кобзарі" Т. Шевченка кличних форм надзвичайно багато: Одпочинь, моя ти зоре! 73. Серце моє, доле моя, соколе мій милий! 76. Місяцю мій ясний! Сховайся за гору 91. Ой, Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! 92. Прилітай же, мій соколе, мій голубе сизий! 113. Праведнії зорі! сховайтесь за хмару 119.

Взагалі треба сказати, що кличні слова — це постійна ознака поетичної мови, чому поети завжди залюбки вживають їх.

Що до традиційних знаків розділових при кличнім слові, то тут бувають такі випадки. Коли кличне слово стоїть на початку речення, то по нім ставимо кому, а на кінці речення ставимо знака оклику (або питання); вимовляючи ж кличне слово з великим притиском, ставимо по ньому окличника, а на кінці крапку. Напр.: Країно щаслива, країно кохана, пусти нам бояна з могили! (Федьк.). Всесильний! я Тобі молюся (Куліш).

Коли кличне слово стоїть у середині речення (читаємо з такою ж інтонацією, як і вставні слова), то беремо його в коми з обох боків, а на кінці речення ставимо знака оклику (або питання): Обніміте ж, брати мої, найменшого брата! (Шевч.). Скажи, віще серце, чи скоро світ буде? (Куліш).

Коли кличне слово стоїть на кінці речення, то перед ним ставимо кому, а на кінці речення знака оклику (чи питання): Не злякать вам нікого, холодні сніги! (Олесь). Кого в рідній хаті годуєте, милі? (Грінченко).

Коли при кличнім слові є займенник особовий *ти* або *ви*, то кому ставимо по цих займенниках: Де поділися ви, голоснії слова? (Л. Українка). Чому не ймеш віри ти, брате москалю? (Кониський) Такі *ви*, *ти* Шахматов (Складня I 255. 154) схиляється прийняти за окреме кличне слово, а особливо препозиційні.

Прикметникового додатка до кличного слова ніяким знаком від нього не відділюємо, бо він з ним спарований; коли ж такий додаток вимовляємо за окреме слово, тоді розділюємо їх комою: Кассандро, р і д н а, ти не знаєш, л ю б а, яка нещаслива я! (Л. Українка). Замовчіте ж ви, пишні, ситі! (Манджура). Те саме робимо й при двох кличних словах, коли друге ніби прикладка до першого: Гетьте, думи, ви, хмарі осінні! (Л. Українка). Ой ти, Дніпре-Славуто, найдавній ти шляху козацький, іззжилй по тобі ми свій вік молодецький, юнацький! (Кониський).

По вигуку при кличнім слові ставимо кому: Ой, не сійтесь сніги, ой, не сійтесь, рясні! (Олесь). Ой, сонечко-батечку, догоди, догоди! (Олесь). Правда, нерідко по цьому вигуку ніякого знака не ставлять. Вигука від займенника *ти, ви* комою не відділюємо: Ой ти, краю, наш раю! (Кониський). Гей ти, ниво, в тебе гону од Карпату аж до Дону! (Старицький).

Література. А. Потебня: Изъ записокъ по русск. гр. I-II 94-95. Д. Овсянико-Куликовскій 293. А Шахматов: Синтаксис I 17. 29-30 (§ 31). 154. 253-258 (§ 343-352) Łoś: Gramatyka 296-297. О. Синявський: Норми 309-310 § 179. Jan Łoś: Stosunek zdania do innych typów morfologicznych, 1910. ст. 205 207. Пешковский. Русский синтаксис в научном освещении, ст. 204, 467-470. Є. Карскій: Синтаксисъ бѣлор. 47-48. Богородицкій: Общій курсъ, ст. 302. Тростниковъ: Обращеніе, „Пед. Сб." 1903 р. т. III кн. 12 ст. 519-520; 1905 р. кн. 7 ст. 22. Браиловскій: Обращеніе, „Пед. Сб." 1904. II. кн. 6 ст. 549-550. Докладну літературу подаю в част. IV (про відмінки) при кличнім відмінку.

Іван Огієнко.

Наворотні дієслова типу: умірати, збірати, спірати... в світлі будови української мови.

Спроба морфологічної інтерпретації на основі структуральних законів української мови.

Сучасна загально-українська мова на цілому своєму мовному просторі знає три фонетичні відміні (формові) дієслів типу: „умірати". Стрічається формації з корінним голосним *-и* (напр.: умирати, забирати, спирати, здирати й ін), що може теж, як ненаголошене, звучати як *-е* (напр.: вмера́ти, вибера́ти, визера́ти, здера́ти).

Появляються теж постаті з корінним голосним *-і* з попереднім м'яким приголосним (напр.: умірати, збірати, спірати, здірати).

Сучасна українська літературна й здебільша говіркова мова знає тільки форми з корінним голосним *-и*, як: умирати, збирати, визирати[1]. Твори в формі „умірати" знані багатьом східньо-українським говорам[2], у яких уперто тільки їх уживають у всіх дієслівних формаціях того типу, напр.: умірати, збірати, зазірати, здірати, витірати... або плутаються: одні форми з корінним голосним *-і-*, а одні з корінним голосним *-и-*[3], напр.: умірати, збірати, спірати, побіч: здирати, витирати, зазирати[1] (зате в інших випадках на місці давнього *і* маємо тут *-и-*).

Вживали їх теж такі східньоукраїнські письменники, як: Квітка (Маруся, вид. Куліша 1858, напр.: Усі повмірали ст. 3, Так гарно їх повбірає 6, Поприбіравши 26, але: втираються 12), Шевченко (Пор. О. Синявський: Дещо про Шевченкову мову, „Україна" р. 1925 кн. I ст. 111, каже так: „В дієсловах умирати, збирати... в мові Шевченка було очевидно лише *-і-* а не *и*, бо в автографах немає написів із літерою *ы*, а завжди з *и*), Метлинський (пор. Твори вид. „Просвіта" у Львові 1906, напр.: Уміраючи, їм він (зарізаний товариш) казав-завіщав 17. Бо і в мені і в бандурі вже глас замірає 39. Король войну замишляє, жінки, дівки зоставляє, самих хлопців забірає 54. Квіточок би назбірала, із них сок повидавляла 57. Але зате: Француз вішав і різав людий, церкви обдирав 32. І пильно орлом позирав на Вкраїну 23. Та не в своїй я хаті опинився 34. Вийшов він за двері, очі утирає 50), Коцюбинський (Твори т. I-ий, напр.: вмірали 19, випірали 19, визбірані 61). Подібно теж і Словник Грінченка нотує форми типу „умірати" з корінним голосним *-і-*, але тільки в сполуках: мір-, пір-, бір-, напр.: за-, ви-, на-бірати, -мірати, -пірати, зате в усіх інших творах стрічається корінний голосний *-и-*, напр.: ви-, від-, за-дирати, -тирати, -жинати.

---

[1] М. Возняк: Український правопис. Львів 1929 р. ст. 90, 91. О Синявський: Норми української літературної мови, Харків-Київ, 1931, ст. 97, 145, 146.

[2] І. Огієнко: Нариси з історії української мови, Варшава 1927. ст 39. К. Михальчук: Завваження до праці В. Науменка: „Обзоръ фонетическихъ особенностей малорусской рѣчи". (Український Діялектологічний Збірник т. II ст. 71. і наст.). П. Гладкий: Говірка села Блиставиці Гостомського району на Київщині (Укр. Діял. Збірн. I. ст. 123).

[3] К. Михальчук (ор. cit. ст. 71. і наст.) стрічав у одному говорі між Житомиром і Радомишлем уживання в тих випадках тільки одного *-і*.

[1] Ст. Смаль-Стоцький („Україна" 1928. кн. I ст. 154) обкроїв обсяг тих формацій тільки до таких дієслів як: умірати, збірати.., а інші, мовляв, тільки з корінним голосним *-и-*... „але тільки роздирати, розтирати".

Формації типу „умірати" стрічаються теж у західньоукраїнських говорах, головно в пограниччі румунському, словацькому, польському й білоруському, але твори ті на тому мовному просторі відрубні від східньоукраїнських форм як своїм походженням, так і своїм лексикальним поширенням.

Українські мовні пам'ятки плутають знаки *ы - и*, тимто й важко нам відтворити тодішню фонетичну вимову наших сучасних типів дієслів -мир- -мір-, але зате стрічається тут деколи знак *ѣ*, подібно як у творах -мѣтати, напр.: припѣраху Гал. Єв., помѣтающеся Єфр. Сирим (Пор. А. Соболевскій: Очерки изъ исторіи русскаго языка, „Унив. Извѣстія" р. XXIV. 1884. N I. січень ст. 88). З того був би природний висновок, що твори наші типу „умірати" історично давні. Тепер же річ саме в тому, як ті фонетично різні твори в своєму висліді вияснити зо становища сучасного мовознавства.

Увага: Усі твори типу „умірати" та й його інші фонетичні відповідники (рефлекси), як: умирати — умера́ти..., первісно маючи іменну голосівню (вокалізм) на заниковому ступені, напр.: утьр-ати, утьр аѫ, були від'іменні (деномінативні), але зчасом, коли в праслов'янській мові теперішній час тих дієслів перебрав на себе функцію протяжности й наворотности, стались вони на основі зміни дериваційних зв'язків дериватами від основ тепер. часу з повним ступенем голосного в словному пні, напр.: пекѫ : *пѣкаѭ = тьрѫ : *тираѭ (замість первісного *тьраѭ), а тим самим стали ті дієслова морфологічною (а не фонетичною) дорогою творами відсловними (девербативи)[1].

Досі наша й чужа лінгвістика або ті явища зовсім промовчувала, або старалась їх тут і там мимоходом, якось то вияснювати. О. Потебня (Къ исторіи звуковъ русскаго языка, Вороніж, 1876 ст. 226) твердить, що „и въ говорахъ (восточн.) и на письмѣ (цебто в літературі) въ дѣйствительности встрѣчается острое *і*. Кажется, что это не есть неточность выговора, или вліяніе общелитературнаго (цебто рос.) языка, а діалектическое подновленіе усиленія *-и-*, соотвѣтствующее польскому *ie* изъ *i* въ zbierać, wywierać"... Ото ж, як виходить із слів Потебні, то це явище діялектично-фонетичне.

В. Науменко (Обзоръ фонетическихъ особенностей малорусской рѣчи, Київ, 1899, ст. 19-20), подаючи приклади на свою чотирищаблеву драбину „усиленія" *ь*, *-е-*, *-и-*, *-о-* (умьру, умер, умірати, вморити... „при чемъ только третья ступень *и* (*і*) представляетъ нѣкоторое сомнѣніе (!) въ произношеніи", бо „произношеніе усиленія третьей степени не отчетливо слышно (sic!)", і саме тому „въ печатныхъ малорусскихъ книгахъ можно встрѣтить: вмерати, вмирати, вмірати, заберати, забірати". А вкінці приходить до висновку, що в даному випадку належить визнати за поправні тільки форми з корінним голосним *-и-*.

К. Михальчук у своїй рецензії на „Обзоръ" В. Науменка (Діялектологічний Збірник т. II ст. 70 і наст.) підкреслює той важний для нас факт, що відбігання в уживанні форм типу „умірати" обмежується в українській мові тільки на „розряді слів з первинними сполученнями в корені *-ьр-* та *-ьл-*, а це явище, „що не викликує жодного сумніву". Припускану залежність наших форм із корінним голосним -і- від звичайного хитання в вимові звука -и- в інтерпретації Науменка Михальчук рішуче відкидає, бо ненаголошений звук *и* може найвище змінитись у *е*. Також Михальчук відкидає Науменкову гіпотезу про безпосереднє піднесення *ь* ≥ *-і*, а думає, що тут „дуже можливий вплив піднесення основного *-е-* в *-і-* завдяки багатьом формам у цій категорії слів з *е-*, піднесеним із *ь*".

Незалежно від того А. Соболевський (Очерки изъ исторіи русскаго языка, ст. 88-89.) вважає, що *ѣ* у таких формах, як: припѣраху, помѣтающеся „могъ явиться въ эти слова изъ словъ в родѣ лѣтати, помѣтати (совр. мр. літати, помітати), справні мр. умірати, збірати іківати(?)... С. Смаль Стоць-

---

[1] J. Kuryłowicz: Zmiana derywacji istotą t. zw. analogji językowej. Sprawozdanie Pol. Akad. Um. т. XXXVIII. ч. 10 ст. 3 і наст.

кий у рецензії на „Нариси“ І. Огієнка („Україна“ 1928. ч. II. ст. 153 і наст.), справляючи думку І. Огієнка, що, мовляв, такі форми, як „умірати“, походять із давніх „умирати“, твердить категорично, що такі форми, як „умірати“, повстали з прадавніх форм умѣрати з зовсім правильною прадавньою заміною корінного е ≥ ѣ (≥ -і). Хоч як важна для нас думка Ст. Стоцького, одначе являється вона невистачальна. С. Стоцький указав, що „факт є, що в наворотових дієсловах корінному -е- відповідає давнє -ѣ- (= ї, і): плески — розплітати Сюди належать і форми: „умірати, збірати, запірати“ з зовсім правильною прадавньою заміною корінного е на ѣ (≥ ї, і)“, а форми „умирати“ повстали з *„умирати“. „Обі ті формі, з огляду на історію їх розвитку, правильні, і одна з другої не повстала“.

Отож виходило б з того, якщо я добре зрозумів думку Стоцького, що й форми типу „умірати“ є „правильне“ явище фонетичне й рівнорядне з такими ж формами, теж не менше „правильними“ й фонетичними, як „умирати“.

На наш погляд, щоб не робити методичної помилки, треба тут конче зробити різницю щодо генетичного походження цих двох тепер фонетично різних форм, не тільки щодо їх давніших, попередніх рефлексів, але теж щодо самої природи самих шляхів, якими вони виростали.

Немає найменшого сумніву, що форми умирати ≤ *умирати повстали дорогою історично-фонетичної зміни кожного давнього *и ≥ укр. и. Також певне й те, що форми типу „умирати“ не є в жодному генетичному зв'язку з творами типу „умірати“. Тимто формації типу „умірати“, як такі, що не даються ніяк фонетично вияснити, треба брати під увагу з боку морфологічного та й досліджувати вже в площині будови наворотних формацій того типу, як цілости. Про рос. вплив теж годі тут говорити, бо наші форми типу „умірати“ виступають на мовному просторі, далекому від рос. мовної території.

Сучасна українська мова знає між іншими й такі чергування одноразових і наворотних дієслів, як: пекти — ви-пікати, мести — за-мітати, плести — за-плітати. Так отже, як бачимо, то тут в одноразових дієсловах маємо корінний голосний -е-, якому знову відповідає корінний голосний -і- у відповідних їм етимологічно-споріднених формах наворотних. Коротко, — кореляції одноразових і наворотних дієслів того типу стисло відповідає формальна відповідня корінних голосних -е- : і (≤ ѣ ≤ ē). Кореляція та (е : і) набралась сильної семантичної одноразово-наворотної закраски, і як така, сталась дуже живою й творчою в мовній свідомості певних мовних підметів, що, маючи такі одноразові дієслівні твори, як: мерти, дерти, перти... дорогою „дериваційного пересуву“[1] для однородности будови в творенні того типу наворотних дієслів, на тлі відповідні корінних голосних -е- : -і- з одноразово-наворотним видовим значенням, створила собі відповідні граматично-мовні контрастові форми наворотних дієслів, як: у-мірати — мерти, за-пірати — перти, ви-дірати — дерти, пере-бірати (хоча вже й нема контрастової одноразової форми *берти, а тільки брати, але зате маємо бер-у, -еш). Отже, як бачимо, то й тут у формах типу „умірати“, як опозиції до одноразової форми „вмерти“, маємо ту саму кореляцію корінних голосних -е- : -і-, що при дієсловах типу: пекти — ви-пікати. Вирівняння цих дериваційних зв'язків улегшила й та обставина, що як дієслова типу: пекти — випікати, так і форми типу: мерти — умірати є до себе в одноразово-наворотному видовому семантичному відношенні, цебто значеневo споріднені з собою.

Те чисто морфологічне явище можна теж добре перенести й на ті часи, коли то ще перша кореляція виступала в формі -е- : -ē- (= ѣ). На прикладах це так виглядало б: *пекти : -пѣкати (≥ -пікати) = мерти : -мѣрати (≥ мірати). Пересунення хронології того явища сути наших думок зовсім не зміняє. Ми тільки при

---

[1] Термін цей (поль. zmiana derywacji Куриловича op. cit. ст. 3) взятий із праці д-ра Рудницького Яр.: „У справі девербативів із наростками *-ище*, *-исько* в слов. мовах“, „ЗНТШ“ т. CLV. ст. 220, 222.

пересуненні часу того явища сходимось із точкою виходу з'ясованої думки С. Смаль-Стоцького, а розбіжність наших думок лежить тільки в самому способі інтерпретації походження формацій типу „умірати“. Становище Ст. Смаль-Стоцького чисто фонетичне, а наше наскрізь морфологічної натури. При тому ще й зазначимо (всупереч твердження Ст. Смаль-Стоцького, що лексикальний обсяг того типу дієслів дуже оброїв), що є східньоукраїнські говори (між Житомиром і Радомишлем), у яких усі наворотні твори типу загально-українського літературного „умирати“ виступають все консеквентно в постаті „умірати“. Отже, виходило б із того, що наша формація сталась там уже вповні панівна, коли зате в інших говорах обсяг цього морфологічного явища лексикально більш або менш обмежений, і виступає тільки в деяких дієсловах того типу.

Коли ми отже так будемо дивитися на появу форм типу: „умірати“, то, зібравши все докупи, висновки наших міркувань про генезу наворотних дієслів типу „умірати“ будуть ось такі:

1. Українська мова (літературна й говори) знає побіч форм типу „умира́ти“ або „умера́ти“, теж постаті типу: „умі-ра́ти“.

2. Формації типу „вмірати“ стрічаються справді й у говорах західньоукраїнських на пограниччі румунськім, словацькім, польськім і білоруськім, але вони тут генетично явище чисто фонетичне, як правильні історично-фонетичні рефлекси давніх форм *умирати (бож у тих говорах кожне давнє *і виступає у постаті *і*).

3. Крім того появляються форми наворотних дієслів типу „вмірати“ у всіх дієсловах того типу, або здебільша обмежуються тільки до деяких із них (головно виступають у творах із коренями мір-, пір-, бір-) у деяких східньоукраїнських говорах (у яких давнє *і ≥ *и*), далеких від російського мовного простору, тим то й не підо впливом російської мови вони повстали.

4. Суть нашої інтерпретації цього засадничого для нас питання генези східньоукраїнських форм типу „умірати“, — це той факт, що наворотні дієслова типу „умірати“, створені на тлі відповідні таких дієслівних кореляцій, як пекти: ви-пікати (*-е-*: *-і*), дорогою дериваційного пересуву, явище наскрізь морфологічне, як вислід змагань вирівнювати дериваційні зв'язки в творенні наворотних дієслів того типу в одну системну цілість: пекти: ви-пікати = мерти: в-мірати.

5. Поява тих східньоукраїнських форм типу „умірати“ наскрізь оригінальна, й не є в жодному генетичному зв'язку з ідентичними сучасними формами російськими, білоруськими чи навіть зах.-слов'янськими, де вони, як згідні з історично-фонетичними законами даних мов, є явище чисто фонетичне.

Львів. Іван Ковалик.

Зміна **о** на **а** в українській мові.

Про форми „багатий“, „гарячий“ і т. ін.

(Докінчення).

III.

До цього часу ми ще не маємо переконливих остаточних пояснень зміни *о* на *а* типу „багатий“. З легкої руки О. Потебні („Два изслѣдованія“ 1866 р.) в науці запанував був погляд, ніби це т. зв. гармонійна асиміляція (уподібнення) голосних; це пояснення панувало в науці аж до недавнього часу, а правильніш — панує й тепер.

Але таке чисто фонетичне пояснення безумовно тепер не витримує наукової критики. І справді, коли це фонетичний процес („гармонійне уподібнення голосних“), то чому він захопив тільки понад три десятки слів? Чому не захопив такі слова, як Богдан, бокатий, боклага, козак, вовча, кашовар і сотні т. п.? Першим висловив свій сумнів про цей „фонетичний закон“ проф. С. М. Кульбакин у відомій своїй праці: „Украинскій языкъ“, Харків, 1919 р. Він писав

(ст. 32-33): „Отмѣчаемое нѣкоторыми изслѣдователями измѣненіе неударяемаго *о* в *а* въ рядѣ словъ — передъ слогомъ съ *а* — не можемъ признать украинскимъ звукоизмѣненіемъ въ общемъ значеніи этого слова. Означенное измѣненіе ограничено сравнительно немногими словами (подає 16). Между тѣмъ мнимый законъ измѣненія *о* въ *а* передъ слогомъ съ *а* знаетъ массу исключеній, а именно въ своемъ словянскомъ матеріалѣ: вода́, нога́, коса́, коза́, борода́, голова́ и т. д. Защитники мнимаго звукового закона, конечно, сошлются на вліяніе иныхъ формъ тѣхъ же словъ, гдѣ *о* не было передъ слогомъ съ *а*; но какимъ же вліяніемъ объяснить, напримѣръ, комар, бодай (въ которомъ врядъ ли чувствуется *бог*), ота́ва, поросе́, това́риш, ота́ра, лоша́-лошати (лоша́к, лоша́тко), грома́да, коляда́ и т. п.?“

Таким чином, як бачимо, С. Кульбакин не визнав у формах типу „багатий“ фонетичної закономірности. Але в живій мові слова ці існують, і їх, як ми бачили, не мало; коли ж це не фонетичний закон, то як же пояснити цю зміну? Кульбакин чи не перший звернув увагу, що більшість серед слів типу „багатий“ — чужого походження. Ось тому він і подав добре пояснення цього процесу: „Очевидно, звукоизмѣненіе *о* въ *а* можно понимать лишь въ томъ смыслѣ, что при заимствованіи нѣкоторыхъ словъ изъ того или другого чужого языка восточноукраинскимъ нарѣчіемъ чужое *о* неударяемое передъ слогомъ съ *а* воспринималось какъ *а*“ (ст. 33).

Проф. московського університету Гр. А. Ільїнський перший докладно проаналізував зміну *о* на *а* в статті своїй: „До питання про асиміляцію голосних в українській мові“ („Записки“ ВУАН, Київ, 1926 р. VII 56-66). Як і С. Кульбакин, Г. Ільїнський не вважає цієї зміни фонетичним законом: „згадуваний закон — пише він (ст. 57) — це ж такий самісінький міт, як і чимала половина інших подібних „законів“ про спорадичні зміни, що ними захаращувала була граматику давня школа“.

Ільїнський підкреслив глибоку давнину нашого процесу. Він проаналізував 27 слів цього типу й поділив їх на чотири групі: I: Споконвічні слова свої: багатий, гаразд, гарячий, калатати, качан, кажан, халява, — це „справді характерні особливості укр. мови, але не так фонетичні, як морфологічні, тобто рештки архаїчних коренів, більш чи менш випадково заціліли в укр. мові“ (ст. 66); Ільїнський доводить, що ці слова за глибокої давнини мали вже дві формі, — з *о* та з *а*. II: Запозичені слова: а) полонізми: ганчар, б) південно-великорусизми: калач, хазяїн, галанці, вакзал, каманда, салдат, чабан (цей розділ мало відповідає дійсності), в) грецизми: манастир, карабель, варган, катаржний. III: Народньо-етимологічні утворення: волосажар, канастас, панахида, бамага. IV: Помилки письма: аманите, схаластикъ.

Цікаві думки про цю ніби асиміляцію голосних подала Олена Курило в своїй статті: „До питання про українські форми з ненаголошеним *а* на місці етимологічного *о*“ („Ювілейний Збірник на пошану академика М. С. Грушевського“, Київ, 1928 р. ст. 139-148). Авторка вияснює географічне поширення нашого процесу на Поділлі та частині південної Волині. Власне ця територія надзвичайно цікава тим, що саме тут проходить границя поміж *о* та *а* формами. „Смуга, де стикаються *о*- форми з *а*-формами, — подає автор — обіймає собою історичну межу: в цій смузі ще за передтатарських часів була межа між Пониззям, що належало до Галицького князівства, і Побожжям, що до Київського тягнуло князівства; пізніш, у середині XV в. (1434), коли західня частина Поділля була відірвана від Литовсько-Руської Держави й прилучена до Польщі, ця смуга обіймала собою межу між Подільським воєвідством, що відійшла до Польщі, і Брацлавщиною (ev. Брацлавським воєвідством), Литовським Поділлям“ (ст. 142-143, додано мапку). Проаналізувавши це явище, О. Курило приходить до висновку, що „форми з *а* з'явилися підо впливом акучих говірок“ (ст. 143). Справа в тому, що українська мова знає акучі говірки на Поліссі, — під їх впливом ніби й повставали форми

з *а* зам. *о* й ширилися далі на схід. Курилова відмічає села, де одне й те слово вимовляють то з *а*, то з *о*; в західній частині Поділля суцільною масою держаться *о*- форми.

З такими поясненнями О. Курилової тяжко погодитися вже хоча б тому, що *а*- форми занадто поширені по всіх східньоукр. говорах; а до того писані пам'ятки, як ми бачили вище, виразно свідчать про глибоку давність *а*- форм. Крім цього, як видно з того матеріялу, що я подав його вище в II розділі, *а*- форми (особливо *а* з *е*) вдавнину знали й чисто західні пам'ятки, такі, як от Крехівський Апостол 1560-х років (див. мою монографію про цього Апостола, 1930 р., ст. 270-271, 507-508). Через це сучасні *о*-форми в західньоукраїнських говорах я не вважаю за єдині найстарші (див. там само ст. 271). Крім цього, й сучасні західньоукраїнські говори широко знають, напр., такі *а*- форми, як: багато, багацько, гаразд, маскаль, Гарасим і ін. Правда, не тверда в своїй гіпотезі й сама авторка, бо пише: „Не виключена, думаю, в окремих випадках і можливість випадкової асиміляції (про „закон" тут, розуміється, мови бути не може) попереднього складу наступному наголошеному, а надто в тих північносхідніх українських говірках, де ненаголошене *о* звук дуже відкритий" (ст. 141).

На мій погляд, велику частину *а*-форм найліпше пояснювати позіставленням незмінно *а* з чужої форми. Як знаємо, чуже *а* українська мова часто змінює на *о*, напр.: олтар — вівтар, Олександер, Олексій і т. ін.; пор. часте хитання *а*-*о* форм у Лаврентієвім Літопису: Анъдроникъ — Онъдроника 27, Асколдъ — Осколдъ 22 і т. ін.; в Крехівськім Апостолі 1560 р. знаходимо: балванови 36 і болваном 219, але ж сила-силенна наших слів проте не міняє етимологічного *а*, напр.: Ганна, Андрій, Антон, апостол, ангол-янгол і т. п.; так само заховали своє споконвічне *а* й слова: варган (сер. гр. ἄργανον), багатий (пор. скр. bhagás, д. перс. baga, зенд. bagho), багатир (монг. baghatur, тр. bahader; батько Темучина звався Багадур, Срезневський, „Матеріалы" I 128), бамага (сер. гр. βαμβάκιον,. пехл. pambak), ганчар (польське garncarz), гаразд (пор. гот. garazds), карабель (сер. гр. καράβιον з κάραβος), манастир (з сер. гр. μαναστήριον, а не з давнього μοναστήριον), манах (з сер. гр. μαναχός), паганий (гр. παγανός, лат. paganus), салітра (сер. гор. нім. saliter, з лат.), паламар (сер. гр. παραμονάρις).

Цікаве ще таке явище. В м. Брусилові на Київщині, Радомиського повіту, так само й по всіх околицях, народ дуже часто чуже *о* чи *е* змінює на *а* в оцих словах: аблакат, вакзал, Галена, каманда, камандувати, канастас, карабель, карнавка, Катарина, манастир, манах, паганий, парсона, параход, парчатки, патрет (старе франц. pourtraite, пор. „патретъ" в Торг. морск. уставі, „Этим. Слов." Преображенського 1915 р. II 110), Саламон, салдат, хамут, халера і т. ін., при тому вимовляє їх з дуже широким *а*. Цієї вимови народ не запозичав від місцевої зросійщеної інтелігенції, бо вона сама в своїй російській мові виразно окає; саме містечко далеке від залізниці й від Києва. Цим хочу ствердити, що *а*-форми можуть повставати в нашій мові і без жодного впливу акучих говірок, а тому не погоджуюся з думкою проф. Гр. Ільїнського, ніби такі слова, як: калач, вакзал, салдат і т. ін. повстали під російським впливом; так само тяжко погодитися й з думкою О. Курило про вплив акучих українських говірок (чи ж їх багато!).

До цього ще додам, що й мова польська в деякій мірі знає це явище. Так, у стародавніх польських пам'ятках знаходимо часто такі форми, як pargamin, pargaminowy (напр. у Радзивилівській Біблії 1563 р.; пор. франц. parchemin, parsona (див. Słown. Etymol., Brückner, ст. 396); пор. ще польські Salomon, pralat (з лат. praelatus, в XVI в. звичайно prelat), prasa (з нім. Presse), prasować і т. ін. Пор. часте народнє польське harbata (лат. herbata).

Для нас дуже цікаве ще те явище, що в німецьких позичках наша мова — слідом за польською (часом чеською) — частенько змінює *е* на *а*, змінює в усіх говорах східніх і західніх, напр.: фляки (fleck), ґалярета (gallerte), фра-

сувати (fressen), гаптувати (heften), гамувати (hemmen), гарап, гарапник (herab), гармидер (hermieder), прасувати (pressen), рахувати (rechnen), ратувати (retten), талірка (teller), трапити (treffen), шмарувати (дол. нім. smeren), фольварк (vorwerk), шарвалок (scharwerk), карбувати (kerben), варстат (werkstatt), варт (wert), жарт (дол. нім. schert) і т. ін. Ті самі слова з *а* і в мові польській. А часом нім. *о* переходить у нас (і в мові польській) на *а*, напр.: варцаби (сер. гор. нім. worfzabel), шана, шанувати (schonen) і т. ін. Правда, багато з цих позичок прийшли з говірок долішньонімецьких та шльонських, де вже було *а*, а не *е*, напр. schaarwark і т. ін.

В своїй праці 1918 р.: „Курсъ украинскаго языка", Київ, ст. 97-98 я рішуче підкреслив, що повстання українських *а*-форм немає нічого спільного з південноросійським аканням; там же я порівняв цей наш процес із гармонією голосних у тюркських мовах; на таку ж думку натякує й проф. Є. Тимченко в своїм „Курсі історії укр. язика", 1930 р. ст. 163: „Щодо форми багатий — пише він — у східніх говірках і взагалі в степовій смузі, то гадаю, що не без підстави тут можна догадуватися турського впливу (багатур — багатир)".

Як бачимо, справа вияснення *а*-форм дуже нелегка. Думаю, що тут треба рішуче ствердити, що мовні зміни частенько бувають результатом не однієї причини, але кількох. Так певне було й у нас при повстанні акучих форм.

Подам тепер загальні висновки цієї моєї статті.

1. В українській мові помічається нерідке явище зміни *о*, *е* на *а* перед складом з *а* або й перед складом із іншими голосними.

2. Ця зміна *о* на *а* не є в нашій мові послідовне фонетичне явище, а тому звати її „гармонією голосних" не доводиться.

3. Зміна *о, е* на *а* в деяких словах — це характерна ознака теперішніх головно східньоукраїнських говорів.

4. Давні західньоукраїнські пам'ятки знають *а*-форми, а це свідчить про те, що сучасні західньоукраїнські *о*-форми не все форми найдавніші.

5. Багато форм типу „багатий" відомі з глибокої давнини, ще з пам'яток XI-го віку.

6. З південноросійським аканням це явище генетично не зв'язане.

7. Звати форми „багатий", „гарячий" і т. ін. русизмами не можна.

8. Більшість цих змін *о* на *а* відомі в запозичених словах і звичайно зберігають своє давнє етимологічне *а*.

9. Акучі форми, як с*а*лдат, п*а*трет і т. ін. — це власна не позичена народня вимова з широким *а*.

10. Йдучи за живою вимовою, Київська Академія Наук при ухвалі правил правопису постановила писати: багатий, багатир, багатій, багатіти, багатство, багаття, багацько, багач, галанці, ганчар, ганчарство, ганчарський, ганчарювати, гаразд, Гарасим, гаряче, гарячий, гарячка, кажан, каламутити, каламутний, калатати, калач, качан, манастир, манастирище, манастирський, Палажка, паламар, паламарювати, панахида, салітра, хазяїн, хазяїнувати, хазяйство, халява, чабан, часник, шаравари; але чисто чужі слова, хоч народ вимовляє їх так само з *а*, постановлено писати з *о* чи *е*, цебто етимологічно: вокзал, Катерина, каторжний, команда, корабель, коралі, коностас — іконостас, монах, москаль, оренда, пергамен, поганий, портрет, солдат, тестамент, холера, так само: корявий, хомут і т. ін.

Іван Огієнко.

Історичний підклад різних назов території України та її корінного населення.

В історичних, літературних і різних наукових творах нерідко зустрічаються в один і той же час назви: „Русь", „Малая Русь", „Малая Россія", „Малороссія" й, нарешті, „Україна"[1], що взагалі

[1] Крім того, зустрічаються назви: „Южная Русь" та „Южно-русскій" (у Костомарова, Куліша, Данилевського та ін.), а також „Україна-

відносяться до території переважно середнього Подніпров'я.

Історичний дослід походження всіх цих назов та їхніх прикметників тільки підтверджує, що всі вони в своїй істоті охоплюють майже один і той же географічний простір і відносяться до одного й того ж слов'янського корінного населення, яке творило підставу стародавньої незалежної держави: „Київське Велике Князівство“ або „Русь“.

Слово „Русь“ і справді з'являється вперше для означення новоствореної слов'янської держави, яку літописці й князі деколи звали просто „Земля Руськая“. Одначе, думки істориків, щодо походження самого слова „Русь“, поділяються: одні більш схиляються до літописного оповідання Нестора, який каже, що „отъ Варягъ бо прозвашася Русью, а перве бѣша Словѣне...“; інші ж уважають його за племінну назву Полян, що сиділи на правому боці Дніпра коло Києва.

У всякому разі назва „Русь“ поширилася на всі землі, політично приналежні до Києва та церковно залежні від Київського Митрополита. Ця назва визнавалася, як приналежність до однієї й тієї ж загально-слов'янської родини, розгалуженої й поділеної на частини, при чому на Південному Заході це стало ім'ям однієї з частин цієї родини.

Такого погляду не заперечують й українські історики. Проф. Михайло Грушевський, наприклад, каже: „Въ древнѣйшіе вѣка историческаго существованія имена Русь, Русинъ, Русскій, въ тѣснѣйшемъ значеніи, захватываютъ собой только центръ политической и культурной жизни украинскаго народа (Кіевскую землю), въ широкомъ — всѣ славянскія племена, входившія въ составъ „Русскаго“ государства, связанныя единствомъ политическаго и общественнаго строя, династіи и служилаго сословія, культуры и религіи, письменности и книжнаго языка“[1].

Русь“ і „Українсько-руський“ (у Грушевського, Аркаса, Огоновського та ін.), але цих назов поза науково-історичною літературою майже не вживають. Зрештою, назви „Рутенія“ й „рутенський“ зустрічаються тільки в західньо-европейській літературі.

[1] Полное собраніе русскихъ лѣтописей. СПБ. 1846. т. І. Лаврентьевская и Троицкая лѣтописи,

Від кінця XII стол. зустрічається вже у літописах назва „Украина“, що спочатку мала значення чисто географічного терміну, яким означали переважно землі Наддніпров'я, сумежні степам кочовників, тобто „у краю“ (на „окраинѣ“) тодішньої Київської Руси.[1]

Від кінця XIII стол. землі Галицько-Волинського Князівства вже звуться „Малая Русь“, а князі нерідко титулуються „всея Малыя Руси“. Ось так у грамоті останнього незалежного Галицького Князя Юрія II його титул звучить: „Божією Милостью прирожденный Князь и Господарь всея Малыя Руси“ („Dei gratia natus Dux et Dominus totius Rusiae Minoris“).[2]

У XIV стол. більша частина Придніпров'я переходить у руки Литовських Князів і творить Литовсько-Руську Державу, а Галичина приєднується до Польщі, як автономне „Руське Воєвідство“.

Вже на початку XVI стол. на Подніпров'ї створюються Черкаське й Канівське староства, а простір їх починає виразніш зватися „Україною“. Ця назва поширюється згодом на всі землі аж до Дністра (землі тиверців й угличів), а далі — за козачих часів — і на Київську землю та на лівий берег Дніпра.[3]

Національно-релігійна боротьба в Україні, що почалася тоді проти поляків, надає цій назві не тільки географічне, але також і національно-політичне значення окремої території з іншим населенням „руського“ походження в складі Річі Посполитої.

ст. 12. Н. Костомаровъ: Русская исторія. 1886. т. II. ст. 222; Историческія монографіи и изслѣдованія, 1872; т. I: Двѣ русскія народности, ст. 59-61. М. Грушевскій: Украинскій народъ въ его прошломъ и настоящемъ. 1914. т. I, ст. 1; Очеркъ исторіи Кіевской земли. Кіевъ. 1891. ст. 1-2.

[1] Н. Костомаровъ: Историческія монографіи и изслѣдованія, 1870; М. Аркас: Історія України-Русі. 1908. ст. 61 і 117.

[2] М. Аркас: Історія України-Русі, 1908, ст. 84. Кн. Волконскій: Историческая правда, 1920, ст. 181.

[3] Dr. E. Levitzky: La guerre polone-ukrainienne en Galice. 1919 p. 15 ст. Д. Дорошенко: Славянський світ у його минулому й сучасному, 1922. т. III ст, 14-16. Н. Костомаровъ: Русская исторія, 1886, т. II. ст. 222.

З того часу назва „Україна“, як географічно-політичне поняття, поволі здобував місце в багатьох державних актах Московських Царів, Польських Королів і Запорізьких Гетьманів та інших історичних документах. Вона знаходить також відгомін у народній поезії й різних науково-літературних творах. Так, наприкладад, у деяких джерелах ми подибуємо:[1]

а) В опису побачення польських комісарів з гетьманом Богданом Хмельницьким наведено, між іншим, клич зібраного народу: „Владѣйте себѣ своєю Польщею, а Украина пускай намъ, козакамъ, остается“.

б) В універсалі про повстання проти поляків (1648) гетьман Богдан Хмельницький титулує себе: ...„гетьманъ славного войска Запорожского и всеѣ по обѣимъ сторонамъ Днѣпра сущей Украины Малороссійской“.

в) Гетьман Іван Брюховецький каже в універсалі до мешканців Задніпров'я про віддання себе під владу Росії (1665): „...отъ того часа по сіе время кровъ христіанская обильными источниками проливатися на Украинѣ не перестаєтъ...“

г) Гетьман Іван Самойлович пише (1676) в своєму листі до полковника Новицького спиводу з'єднання всієї України: „...понѣважъ отчизну нашу, расторгненную Украину, привелъ подъ єдиного монарха и региментъ въ соєдиненіє“.

ґ) У Московському статейному реєстрі перебування бояр князя Олексія Трубецького та ін. у Південній Русі (1659) написано: „...Въ Украинѣ, Войскѣ Запорожскомъ, по всѣхъ городахъ такъ на семъ, яко и на томъ боку Днѣпра“.

д) У похвальній грамоті Царя Алексія Михайловича Слободським полкам, що залишилися вірними Московському престолові, не дивлячися на заклики гетьмана Івана Брюховецького, між іншим пишеться (1668): „...и присягали въ томъ, что жителей Украинскихъ мужеска полу и женска и малыхъ дѣтей выгубить, а Украину на дикое поле обратить“.

е) У царській грамоті Кошевому Отаманові Війська Запорізького (1668) говориться про спільні операції Московських і Калницьких військ щоб відвернути „Крымскія воины отъ Украйны“.

є) У другій царській грамоті гетьманові Іванові Самойловичові (1684) з приводу листів, що їх підкидав Любчевський каштелян Друшкевич, пишеться про цього останнього: „...нынѣ безъ всякого дѣла въ Украйнѣ около Бѣлой Церкви шатается и ссору всякую и прелесть въ народѣ вмѣщаетъ“.

ж) В акті про обрання гетьмана Івана Мазепи (1687, ст. 22) встановлено: „...также и русскихъ людей, которые на Украину зашли давно, изъ Украины не вывозить“.

з) Петрик Іваненко, підіймаючи 1692-го р. запорожців проти Москви й гетьманського уряду, називав у своїй промові їх батьківщину „вся Україна“.

і) Запорізький Кошевий Отаман Семен Рубан у листі до Ростковського, повідомляючи про наїзд татарів, називає всю країну спочатку „Русь“, а далі „Вкраина“.

Крім того, з поданих нижче витягів із деяких історичних пісень-дум українського народу можна переконатися щодо широкої популярности назви „Україна“[1].

Так, наприклад, в одному з уривків про татарську навалу (XVI в.) співається:

„...Зажурилась Україна, що нігде прожити,
Гей, витоптала орда кіньми маленькії діти“.

У думі про гетьмана Свирговського (1574):

„...А Україна сумувала...“

[1] Акты, относящієся къ исторіи Южной и Западной Россіи, т. IV, ст. 217. — Собраніе государственныхъ грамотъ и договоровъ, ч. IV, ст. 552 і 217. — М. Грушевський: Ілюстрована історія України, 1921, ст. 370. — М. Кояловичъ: Документы, объясняющіе исторію западно русскаго края и его отношенія къ Россіи и Польщѣ, СПБ., 1865, ст. 314 — Акты, относящієся къ исторіи Западной Россіи, Т. V., ст. 140 і 267. — Н. Костомаровъ: Русская исторія, 1886, т. II. ст. 248-250. — Дополненія къ актамъ историческимъ, 1899, т. XI, ст. 22.

[1] В. Антоновичъ и М. Драгомановъ: Историческія пѣсни малорусскаго народа, 1875, т. II. — М. Максимовичъ: Малороссійскія пѣсни, Москва, 1897, ст. 4 і 118. — Д-р Б. Барвінський: Звідки пішло ім'я Україна? 1915, ст. 5. — И. Срезневскій: Историческое обозрѣніе гражданскаго устроенія Слободской Украины, 1883, ст. 9-10.

Дума про Богдана Хмельницького й Барабаша (1647) починається:

„...Як із день-години
Зчиналися великі войни на Україні.“

В одній із пісень про звільнення України від поляків (1648) говориться:

„...Та не має лучше, та не має краще,
Як у нас на Вкраїні“.

У народній пісні „Стоїть явор над водою“ сказано про козака:

„...Ой поїхав в Московщину
Да там і загинув,
Свою милу Україну
На віки покинув...“

В одній з інших подібних пісень знаходимо теж ім'я його рідного краю:

„...Іде козак в Україну,
Мушкет за плечима...“

У наголовці твору de Beauplan (1662 р.) про подорож по Україні стрічаємо її назву й територіяльне означення: „Description d' Ukranie, qui sont plusiers provinces du royaume de Pologne, contenues depuis le confins de la Moscovie jusques aux limites de la Transilvanie“.

На французькій мапі 1719 р. читаємо: „La Russie Rouge ou Polonaise, qui comprend les profinces de la Russie Rouge, de Volhynie et de Podolie vulgairement connues sous le nom d' Ukraine ou pays de Cosaques“.

На мапах Польського Королівства XVIII стол., що їх склали J. B. Homanno (1716) й I. Lelevell (1770), позначено „Україна“ по обох берегах Дніпра; при чому на мапі Homanno „Ukrainia“ складає східну частину території під спільною назвою „Russia Rubra“ між Сяном і Дніпром, а на мапі Лелевеля показано „Ukraine“ по обох боках середнього Дніпра, далі „Petite Russie“ і внизу під цією назвою „Pays des Kozaks“ — приблизно по лінії Кирилів-Полтава на південь від Курська; ще далі „Zaporogie“ — здовж долішнього Дніпра; крім того позначено „Russie Rouge“ — околиці Перемишль - Львів - Галич та „Russie blanche“ з обох боків горішнього Дніпра.[1]

Пушкин, Гоголь та інші письменники не раз уживали в своїх творах слова „Україна“. Так, у блискучому розділі Пушкинової поеми „Полтава“, де змальовано тодішній політичний настрій місцевого населення, перший вірш звучить: „Украйна глухо волновалась...“ Гоголь, дотримуючись у своїй історичній повісті „Тарас Бульба“ висловів, що відповідають тому часові, називає „Московію и Украйну“, які чужинці вважали за півазійський кут Европи. (Кінець буде).

[1] Документы, объясняющіе исторію западно-русскаго края и его отношенія къ Россіи и Польшѣ, СПБ., 1865. — Д-р Б. Барвінський: Звідки пішло ім'я Україна? 1915, ст. 15-16.

Берлін.

В. Дашкевич-Горбацький,
Генерал Генерального Штабу.

Сяжень чи сажень?

На західніх українських землях міра довжини, рівна трьом аршинам, називається **сяжень**. Це й зовсім природне, бо міра ця повстала з прута такої довжини, що середнього зросту людина, поставивши його коло себе сторчма, **сягає** до його верха рукою. В Придніпрянській Україні називають цю міру *са́жень*, і назва ця привилася як у мові села, так і в літературній мові Наддніпрянщини. На мою скромну думку, це скалічення нашого питомого гарного терміну сталося через те, що міра ця прийнята була й у мові російській, як міра урядова. У Великій Україні, підо впливом вічно повторюваного цього слова урядово в російській вимові, *сяжень* і в мові українській винатурився в *сажень*. Чи не слід було б привернути його до старого українського права?

Сава Крилач.

Слово *сяжень*, давнє сѧжень, походить від кореня *сяг-*, сѧгати. В напису 1068 р. на Тмутороканськім Камені читаємо: По ледꙋ ѿ тъмꙋтороканѧ до кърчева. ı҃. и д҃. сѧже(нии). Ця стародавня форма *сяжень* позісталася й досі від глибокої давнини. Але дуже рано початкове *ся-*, сѧ- змінилося на *са-*, са-, напр. у Паломнику ігумена Данила вже маємо: въ ширину 30 саженъ; у Іпаті-

євім Літопису під 1259 р. маємо: „саженни 35“. Уже ці приклади з найдавніших наших пам'яток ясно свідчать, що зміну *сяжень* на *сажень* не можна пояснювати самим російським впливом, — це явище фонетичне, добре в нас знане, пор. сьватий (святий, свѧтъ).

Що форма *сажень* повстала без усякого російського впливу, про це свідчить хоча б те, що цю форму віддавна бачимо по таких пам'ятках, на яких не було жодного російського впливу. Так, ув Опису Брацлавського замку 1545 р. читаємо: Чотиры сажни, Пулдесята сажня (Архивъ Ю.-З. Р. ч. VI т. I ст. 20). Або ще Луцька Книга 1635 р. (А. Ю.-З. Р. ч. I т. VI ст. 699): По чотыри сажни вдолжъ.

Що форма *сажень* не повстала з російського впливу, про це свідчить її глибоке поширення навіть там, де російський вплив був найменший, — у живій народній мові. Так, у народніх піснях чуємо: „Штири дошки, сажень землі ще й темная хата“ (П. Чубинський, „Труды“, V. 430, Ушицький повіт), Тільки треба сажень землі (там само 442, Роменський п.). У Приказках Номиса маємо: Щоб під ним земля горіла на косовий сажень ч. 3795.

Цікаве ще, що Словник Б. Грінченка, що добре знає живу українську мову, форми *сяжень* зовсім не подає.

Форму *сажень* бачимо по творах наших письменників, що глибоко знали живу народню мову. Напр. у „Люборацькі“ Свидницького маємо: Сажень десять 22, Сажень в три 26. Через це правописні словники Академії Наук закріпили для літературної мови форму *са́жень* чол. роду.

В західніх українських говорах позісталася стара форма *сяжень* (і *сяг*) незмінна, і ми її часто бачимо в творах галицьких письменників, напр. у Франка, Чайківського, Маковея й баг. ін. Так само в Думах читаємо: Сім сяжень (вид. Ф. Колесси, Львів, ст. 75).

Іван Огієнко.

Практичні лекції літературної мови.

Наймичка.

А на́ймичка невсипу́ща[96]
Щове́чір[97], небо́га[89],
Свою́ до́лю проклина́є,
Тя́жко - ва́жко[49] пла́че,
І ніхто́ того́[7] не[12] чу́є,
Не зна́є й не ба́чить,
Опріч[9] Ма́рка[80] мале́нького.
Так воно́ не зна́є,
На́що на́ймичка сльоза́ми[23]
Його́[17] умива́є;
Не зна[72] Ма́рко[80], за́що вона́
Так його́[7] цілу́є,
Сама́ не ззість і не доп'є́, —
Його́[7] нагоду́є[36].
Не зна[72] Ма́рко[80], як в коли́сці
Ча́сом серед[9] но́чі
Проки́неться, ворухне́ться,
То вона́ вже[1] ско́чить,
І укри́є й перехри́стить[16],
Ти́хо заколи́ше[98]:
Вона́ чу́є з ті́ї[99] хати,
Як дити́на[49] ди́ше.
Вра́нці[1] Ма́рко[80] до на́ймички
Ру́чки простяга́є,
І „ма́мою“ невсипу́щу[96]
Га́нну[100] назива́є.
Не зна[72] Ма́рко[80], росте́ собі[37],
Росте́, вироста́є.

Чима́ло[101] літ переверну́лось[117],
Води́ чима́ло[101] утекло́;
І в ху́тір ли́хо заверну́ло
І сліз[102] чимало[101] принесло́.
Бабу́сю На́стю похова́ли[48]
І ле́две - ле́две[103] одвола́ли[104]
Трохи́ма ді́да[154]. Прогуло́
Прокля́те ли́хо, та й засну́ло.
На ху́тір зно́ву[58] благода́ть[105]
З-за га́ю те́много верну́лась[106]
До ді́да в[1] ха́ту спочива́ть[81].

[96] У нас чимало є оприкметникованих дієприкметників на *-щий*: гуля́щий, пропа́щий, цілю́щий, завиду́щий і т. ін. [97] Частіш: щодня, щовечора. [98] КолиХати, а не: колиСати.

[99] Тепер пишемо: з тієї. [100] Літературна форма: Га́нна, церковна: Анна. [101] Немало, багато. [102] А не: слез. [103] А не: ледво. [04] Спасли від смерти. [105] Ласка Божа. [106] Вернутися самому, вернути що.

Уже́[1] Ма́рко[80] чумаку́є
І восени́[107] не ночу́є
Ні під ха́тою, ні в[1] ха́ті, —
Когоне́будь тре́ба сва́тать[81]!

„Кого́[17] ж би тут“[108]? стари́й ду́ма[72]
І про́сить пора́ди
У[1] на́ймички. А на́ймичка
До царі́вни б[177] ра́да
Слать[81] старости́[40]. „Тре́ба Ма́рка[80]
Само́го спита́ти“.
„До́бре, до́чко[87]! спита́ємо,
Та й бу́демо[20] сва́тать“[81].
Розпита́ли[109], пора́дились,
Та й[183] за староста́ми
Пішо́в Ма́рко[80]. Верну́лися[106]
Лю́ди[18] з рушника́ми,
З[179] святи́м хлі́бом обмі́неним.
Па́нну у жупа́ні,
Таку́ кра́лю[110] ви́сватали,
Що хоч[111] за гетьма́на,
То не со́ром[112]. Отаке́ то
Ди́во запопа́ли[113]!
„Спаси́бі вам!“ — стари́й ка́же, —
„Тепе́р, щоб[14] ви зна́ли,
Тре́ба кра́ю дово́дити[114],
Коли́ й де вінча́ти,
Та й весі́лля[115]! Та ще[116] ось що:
Хто в нас буде[20] ма́ти[21]?
Не дожила́ моя На́стя“!
Та й зали́всь[117] сльоза́ми[118].
А на́ймичка у поро́гу[119]
Вхопи́лась[117] рука́ми
За одві́рок, та й зомлі́ла[120].
Ти́хо ста́ло в ха́ті;
Ті́льки[63] на́ймичка шепта́ла:
„Ма́ти[70]... ма́ти... ма́ти!“

Через[9] ти́ждень[121] молоди́ці[92]
Корова́й[122] місили
На ху́торі. Стари́й ба́тько[123]
З усіє́ї си́ли
З молоди́цями[92] жарту́є
Та двір виміта́є,
Та прохо́джих, проїжджа́чих
На двір заклика́є,
Та варе́ною[124] часту́є,
На весі́лля[115] про́сить.
Аж танцю́є, а само́го
Ле́две[125] но́ги но́сять.
Скрізь гарми́дер[126] та реготня́:
В ха́ті і[1] на дво́рі,
І жо́лоби[127] ви́котили
З нові́ї[128] комо́ри.
Скрізь по́рання: печу́ть, ва́рять[129],
Виміта́ють, ми́ють...
Та все чужі́. Де ж на́ймичка?
На про́щу[130] у[1] Ки́їв
Пішла́ Га́нна[100]. Блага́в стари́й,
А Ма́рко[80] аж пла́кав,
Щоб[14] була́[20] вона́ за[47] ма́тір[70].
„Ні, Ма́рку[80]! ні́яко[130]
Мені́ ма́тір'ю сиді́ти:
То бага́ті[21] лю́ди[18],
А я на́ймичка... ще[116] й з те́бе[7]
Смія́тися[131] бу́дуть[20].
Неха́й Бог вам помага́є!
Піду́[132] помолю́ся
Усі́м святи́м у Ки́єві[133],
Та й зно́ву[58] верну́ся[106]
В ва́шу ха́ту, як при́ймете[134]!
По́ки ма́ю си́ли,
Труди́тимусь[22]“... Чи́стим се́рцем
Поблагослови́ла
Свого́ Ма́рка[80]... Запла́кала
Й[1] пішла́ за воро́та.

Розверну́лося весі́лля[115],
Музи́кам[135] робо́та
І підко́вам. Варе́ною[124]
Столи́ й[1] ла́ви ми́ють.
А на́ймичка шкандиба́є[136],
Поспіша́є в Ки́їв.
Прийшла́ в Ки́їв, не спочи́ла:
У міща́нки ста́ла[137],

---

[107] Місцева форма: восені. [108] Не кажіть архаїчного *ту*. [109] Пишемо завжди приставку *роз-*, а не *рос-*. [110] *Кра́ля* — королева, красуня. [111] А не хотяй, хоть. [112] А не польське встид. [113] Зловили, спіймали. [114] Довести́ кра́ю — закінчити. [115] Вимовляємо тільки весіл я, а не весілля́. [116] По голосній пишемо: *ще* (*йще*), а по приголосній *іще*. [117] Маємо дві рівноживані літературні формі: на *-ся* й на *-сь*. [118] Кажемо: слізьми́ або сльоза́ми. [119] Рідка форма: „у порогу“, звичайна: у порога. [120] В літературній мові кажемо: зомліти, зомлілий, зомління й т. ін., а не *зі*. [121] Через тиждень — це: за тиждень, як минув тиждень. [122] Велика весільна булка, що роздається гостям. [123] Не кажіть: батько́.

[124] Горілкою [125] Звичайно пишемо: ледв*е*, рідше: ледв*і*. [126] Панує форма гарм*и*дер, а не гарм*і*дер. [127] Корита. [128] Кажемо нови́й, а не но́вий. [129] По-літературному вимовляємо wariat', а не war-jat'. [130] На богомілля, на прощу, молитися Богу. [130] Частіш: ніяково [131] Сміятися *з* кого, а не *над* ким (русизм). [132] Піду́, підеш, піде... підуть. [133] У Ки*е*ві, а не Ки*ї*ві. [134] Прийму́, при́ймеш, при́йме... при́ймуть. [135] Завжди вимовляємо музи́ка, а не му́зика. [136] Іти з трудом, нелегко. [137] Замешкала, найнялася.

Найняла́ся носи́ть[81] во́ду,
Бо гро́шей не ста́ло
На акафист у Варва́ри[138].
Носи́ла, носи́ла,
Кіп[139] із ві́сім зароби́ла
Й Ма́ркові[80] купи́ла
Святу́ ша́почку в пеще́рах[140]
У Йва́на[1] свято́го,
Щоб[14] голова́ не болі́ла
В Ма́рка[80] молодо́го;
І пе́рстеник у Варва́ри[138]
Неві́стці[141] доста́ла[142],
І, всім святи́м поклони́вшись,
Додо́му[143] верта́лась[106].

Верну́лася[106]. Катери́на
І[1] Ма́рко[80] зустрі́ли
За ворі́тьми[64], ввели́ в ха́ту
Й[1] за сті́л посади́ли;
Напува́ли й годува́ли,
Про[28] Ки́їв питали,
І в кімна́ті[144] Катери́на
Одпочи́ть[33] посла́ла.
„За що́ вони́ мене́[7] лю́блять?
За що́ поважа́ють?
О, Бо́же мі́й милосе́рдний[145]!
Мо́же, вони́ зна́ють...
Мо́же, вони́ догада́лись[117]?...
Ні, не догада́лись[117] —
Вони́ до́брі...“ І на́ймичка
Тя́жко[49] зарида́ла[146].

Три́чі кри́га[147] замерза́ла,
Три́чі й розтава́ла[109], —
Три́чі на́ймичку у[1] Ки́їв
Ка́тря проводжа́ла,
Так як ма́тір[70]. І в четве́ртий
Провела́ небо́гу
Аж у[1] по́ле, до моги́ли[3],
І моли́ла Бо́га,
Щоб[14] шви́дченько верта́лася[106],
Бо без не́ї[7] в ха́ті
Якось су́мно[49], ні́би ма́ти[70]
Поки́нула ха́ту.

Пі́сля Пречи́стої, в неді́лю,
Та пі́сля пе́ршої[148], Трохи́м
Стари́й сидів в соро́чці бі́лій
В брилі́[149], на при́зьбі[51]. Перед ни́м
З соба́кою[150] ону́чок гра́вся,
А вну́чка в ю́пку[151] одягла́сь[117]
У ма́мину і ні́би йшла́[1]
До ді́да в го́сті. Засмія́всь[117]
Стари́й і вну́ку приві́тав[46],
Нена́че[65] спра́вді молоди́цю[92]:
„А де ж ти ді́ла паляни́цю[152]?
Чи, мо́же, в лі́сі хто одня́в[33]?
Чи попро́сту — забу́ла взя́ти?
Чи, мо́же, ще[117] й не напекла́?
Е, со́ром[112], со́ром! ле́пська[153] ма́ти[70]“!
Аж зи́рк! — і на́ймичка ввійшла́
На двір. Стари́й побі́г стріча́ти
З ону́ками свою Га́нну[100].
„А Ма́рко[80] в доро́зі?“ —
Га́нна ді́да[154] пита́ється.
„В доро́зі ще й до́сі!“
„А я ле́две[103] доплела́ся[155]
До ва́шої ха́ти.
Не хоті́лось[117] на чужи́ні
Одні́й[156] умира́ти!
Коли б Ма́рка діжда́тися!
Так щось тя́жко[49] ста́ло“...
І онуча́там із клу́нка
Гости́нці вийма́ла:
І хре́стики, й дука́чики[157],
Й нами́ста разо́чок
Яри́ночці[158], і черво́ний
З фо́льги[159] образо́чок[76];
А Карпо́ві[160] солове́йка
Та ко́ників па́ру[161],
І четве́ртий уже́[1] пе́рстень
Свято́ї Варва́ри[138]

---

[138] У Києві в Золотоверхім Михайлівськім манастирі переховуються мощі св. Варвари, що були принесені до Києва 1108 року. [139] Копа грошей — це 50 копійок, півкарбованця. [140] Мова про славні пещери Печерського манастиря в Києві. [141] *Невістка* — жінка сина; не кажіть сино́ва (з польськ. synowa). [142] Тепер літературна форма: ді́стала. [143] Додо́му, а не архаїчне: домів. [144] *Кімна́та* — маленька кімнатка при великій кімнаті чи хаті. [145] В літературній мові вживаємо тільки форми милосердний; не вживайте немилозвучного „милосерний“. [146] Зарида́ти або заголоси́ти, це: гірко, сильно заплакати. [147] *Кри́га* — це лід, особливо лід пливучий.

[148] *Пе́рша Пречиста* — 15 серпня: Успіння Пресв Богородиці. [149] *Бриль* — капелюх. [150] Слово *пес* рідке в Україні, звичайно: *соба́ка* чол. роду. [151] *Юпка* — це довга кохта чи корсетка з рукавами. [152] *Паляниця* — хліб із пшеничної муки [153] *Ле́пський* — хороший, добрий, звідси: ліпший. [154] *Дід* — стара людина. [155] *Пле́статися* — помалу, з трудом іти. [156] Частіш кажемо *самій*. [157] Оброблений на жетон гріш, що жінки носять на шиї. [158] Ярина — Ірина, а не Ірена. [159] Фо́льга — сухозлотиця; позолочені або посріблені тонкі металеві листочки. [160] Карпо́, Карпа́. -о́ві, о Карпе. [161] Па́ра — двоє (а не з польськ. декільки).

Катери́ні; а ді́дові[154]
Із во́ску свято́го
Три сві́чечки; а Ма́ркові[80]
І собі — ніч́ого
Не принесла́, не купи́ла,
Бо гро́шей не ста́ло,
А заробит́ь нездуж́ала.
„А ось ще оста́лось
Пів бу́бличка“! Й по шмато́чку
Дітям розділи́ла.

(Далі буде).

Тара́с Шевче́нко.

Євангелія в перекладі проф. Ів. Огієнка.

6. XI. 1937 вписав я до своїх Спогадів: „Зрадів, що проф. І. Огієнко переслав мені чудовий переклад „Євангелії від Луки“. Перше одержав був переклад „Євангелії від св. Матвія“, що не можу налюбуватися з нього. Ці переклади мають в собі щось таке таємномогутнє, що примушують читача повертатися туди раз-у-раз... Тут полонює нас і глибина думок, а не менше й майстерна передача... Скажу коротко: Глибинні, божественні речі в зачарованій одежі, витканій. вимереженій дорогоцінними єдвабами, видобуваними зо скарбівні мови українського народу... Думаю, що не вчиню єресі, коли скажу. що навпереймі відсвіжую свойого духа поданими перекладами св. Писання, як теж цінностями незрівняного Гомера... Коли бурі гудуть над моєю головою, коли дурощі, негідні людства, чиняться й заливають усе вартісне своїми „колотними“ намульницями, тоді беру до рук прислані переклади, або речі безсмертного Гомера... Бачиться, що віють відсіль вічно весняні леготи... Не маю причини нотувати підхлібности, але радше треба скласти перекладчикові щиросердечну подяку за невтомний труд“... Чайковичі, 8. XI. 1937. о. Юрій Кміт.

Мова Євангелії в Вашому перекладі („Євангелія від св. Марка“, Львів, 1937) — прекрасна. Читав її кілька разів. Це водночас джерело цілющої літературної мови. 11. IX 1937. Підгірці, Григір Колодій.

Переклади Євангелії проф. Івана Огієнка можна виписати тільки з головного складу їх: Warszawa, Aleje Jeruzalimskie 15, Brytyjskie Towarzystwo Biblijne. Євангелії по 15 гр кожна, разом усі чотири 60 гр. За пересилку однієї Євангелії 15 гр., усіх чотирьох 25 гр. Склепам і кольпортерам висилається тільки за готівку з 25% опустом. Замовляти можна й бланкетами РКО ч. 20.777.

Мовне пробудження української Канади.

Творення однієї літературної мови для цілого українського народу — це найголовніше культурне завдання нашого часу, це те завдання, якому ми мусимо присвятити всі свої сили. А найважніш — мусимо бодай зрозуміти всю силу й велич цього історичного гасла: для одного народу — одна літературна мова! П'ять літ невпинно несе це гасло „Рідна Мова“ поміж широкі верстви нашого народу, стрічаючи в тяжкій роботі своїй найрізніші перешкоди, навіть організовані з наказу тих кому це не до вподоби. Але ідея пішла, й сьогодні її реалізування бачимо по всіх закутках світу, де тільки живе український народ.

„Голос землі, коротка повість із життя в Канаді“, Вінніпег. 1937, О. Іваха, що оце недавно появилася в світ заслуговує на особливу увагу власне своєю мовою, — повість написано соборною українською літературною мовою й таким же правописом; автор не побоявся навіть того апострофа, що не дає декому спати. Це радісне явище, — українська Канада розуміє вже всю силу соборної літературної мови. й потроху переходить на неї, переходить як у своїй буденній пресі, так і в окремих виданнях. Власне через це хочу спинитися на мові О. Іваха трохи довше, — може наші зважвення молодому авторові не будуть зайві, а знадобляться в дальшій його праці.

З оповідання знати, що О. Івах студіює народню мову, а це й дає йому таки гарні вирази, як: „Стріляти собі отак, Богові в вікно“ 89, „Силяла (цебто низала) цибулю в вінок“ 27 і т. ін. Знав Івах гарні дієприслівники: Сказав жартома 55, Пішли мішма з українськими танцями англійські 46. Добрі форми на *-ливий* замість нелітературних на *-чивий*: Спостерегливе око 28, Допитливо поглядаючи 68. 92 і т ін. (але є ще й нелітературні: Задумчиво підсміхався 90, Заговорив недовірчиво 68, ліпше б: задумливо, недовірливо).

Ціла повість написана доброю літературною мовою, але в ній позісталися ще деякі місцеві вирази, яких варто б не вживати. Напр. (у дужках подаю форму літературну): нім 19 (поки, тут часте), Закушав (покуштував) свободи (волі) 89, поздорови 67 (поздоров, привітай), Назарко закохався в тобі (в тебе, покохав тебе) 66, Ціло (цілий) вийду з війни 66, Щоб вас (вам) голова не боліла 45), відограли (відіграли) 48, Подивляли красу 48 (дивувалися красою) 10, Сядь на ковбку (колодку) дерева 12, Підоймив (підняв)

косу 14, Завив (загорнув) косу 15. Пішла на малини (по малину) 16, Наймив (найняв) іншого 17, Нести путню (відро) черниць 20, Розглядалася по людях (розглядала людей) 22, Були приготовані до зимна (до холоду) 32, Слово ділало (впливало) на Войтиха 41. Деякі місцеві слова автор пояснює долі, — це добрий приклад.

Не радив би я авторові вживати дієприкметникових форм на *-чий:* Вітер дунув в лице ідучих 46, Вона гляділа на виходячих 42 і т. ін. Як ці форми замінювати, див. мою „Сучасна українська літературна мова“ 1935 р. ст. 9-21. Замість „променіючі очі“ 48 я сказав би: променясті або промени́сті (так писав І. Нечуй-Левицький та М. Коцюбинський).

В мові „Голосу землі“ знаходимо й деякі архаїзми, в літературній мові тепер невживані, напр. ввечір — увечір (ввечері) 65. 67. 29. 38, гляділа (дивилась) 42. 64, Маланка зарум'яніла 76. 84 (почервоніла, зашарилась), красавиця (красуня) 11. 12, З синяви небес (неба) 91, Вона його обожала (обо́жувала, божестви́ла, боготвори́ла) 30. 49, обильно 91 (щедро), В своїм окрузі (в своїй окрузі) 29, скритися (сховатися) 36. 81, старичок — старушок (старий, стара людина) 40. 62. 82. 84. 85.

Прийнято писати: будній 29, безмежна 59, безмежно 59, попередньо 87.

Ще декільки вказівок із складні: ждати на потяг 19. 65. 67 (ждали потяга), Приглядався на нивку (до нивки) 7. 10, Прислуховувалися в музику (до музики 30, Зрадів мною (мені) 81, Такою (така) я вже 55. Стіл (стола) застелила 7, Закривав ніс (носа) 44, пор. Підняв хвоста 7, Відчув щось теплого (тепле) 15, Щось гарного (гарне) прочитала 42, щось надзвичайного (надзвичайне) сталось 59, щось важного (важне) сталося 65.

Ще замітки. Назва собачки „Колі“ 7 хіба невідмінна: до Колі, з Колі (а не до Колого 8, з Колим 10, це полонізм). Матір — це знахідний відмінок, мати — називний, отож: Так робить Мати (а не: Матір) у небі 27. 64, до сорока (а не: до сорок) 29, під командою (а не: комендою) 80, інфлюенца (а не: інфлюенза) 84. Рома́н — це художній твір або любовне знайомство, рома́нс — музична п'єска, тому „між сестрою та Назарком“ ст. 58 був рома́н. Автор добре пише: в Україні, в Україну 91, але на ст. 86. 91. 92 чомусь маємо старе *на* Україні.

Американські слова: галов 7. 11, ґедан 43, тростіс 49. 79 треба б пояснити.

О. Івах має добру мову, й зо всього видно, що немало працює над вивченням соборної літературної мови, а тому, сподіваємось, що наші вказівки не будуть йому зайві. Факт, що Канада поволі переходить на соборну літературну мову, приймаємо з великим задоволенням.

Іван Огієнко.

Рідномовні замітки.

Чуття до дієслівних видів. В „Рідній Мові“ не один раз зазначалося вже пониження чуття до дієслівних видів у головному та пояснювальному реченні в західньоукраїнських говорах, а особливо в письменників галичан. Звичайно в нашій мові маємо той самий вид як у головному, так і в пояснювальному реченні складеного речення, — це правило, а тому не можна в головнім і пояснювальнім реченні ставити різних видів.

Отож, як у головнім, так і в пояснювальнім реченні всі дієслова мусять бути або недоконані багаторазові, або навпаки — всі доконані одноразові. Галицькі письменники дуже часто ставлять ув одному реченні дієслово доконане одноразове, а в другому недоконане багаторазове. Напр. у новому оповіданні О. Іваха: „Голос землі“ 1937 р. на ст. 36 читаю: „Кожного дня, коли сонце піднялося (треба: піднімалося) понад верхів'я дерев, ставало тепло“. Автор пише: „кожного дня“, значить уже тим його присудок-дієслово мусить бути багаторазового виду, цього ж вимагає й недоконаність та багаторазовість дієслова-присудка ставало. А між тим ув однім реченні автор пише піднялося (вид доконаний одноразовий), а в другім — ставало (вид недоконаний багаторазовий), тоді як треба було в обох реченнях поставити види недоконані багаторазові.

Ось іще приклади на це саме з „Голосу землі“ О. Іваха: А він її скільки раз скупав (треба: купав) у теплій воді з виваром із зілля, нам'яв (треба: м'яв) руками черево, або баньки приклав (треба: клав, прикладав), скинув (треба: скидав) вуглики, або яйцем поворожив (треба: ворожив), і ставало легше 41. Вона так хитро підсміхалася кожний раз, як тільки заглянула (треба: бачила) радісне обличчя Маланки 60.

Ось іще приклад із нового оповідання І. Филипчака: „Братня любов“ 1937 р. ст. 35: Деякі жінки, що сиділи ближче префектової, нахилилися (треба: нахилялися) від часу до часу до неї й шепотом питали.

Те саме бачимо в „Опалевій мряці“ М. Мочульського, 1936 р., ст. 46: Аньо не раз виспався (треба: висиплявся, або: спав) на ньому, а не раз, то й булку приносив він Аневі.

Про це саме явище в говорах Закарпаття писав я в РМ 1937 р. ч. 3 ст. 142-143.

Чи це явище живої мови, чи тільки плід пониженого чуття до дієслівних видів у письменників? Чи в живій народній мові це явище знане? Іван Огієнко.

Вимова російського *и* в прізвищах. „Як треба писати: Сотн*и*чук чи Сотн*і*чук? Мої професори й товариші кажуть, що Сотн*і*чук — це русизм. Прошу про ласкаві вказівки“. Букву *и* з російських пашпортів чи метрик треба вимовляти й писати тільки як *и*, ніколи як *і*: Литвинчук, Савицький, Сотничук і т. ін.

Зрадити кого-що. Академічний „Російсько-український Словник“ 1929 р. т. II ст. 163-164 правильно наказує писати „зрадити кого-що“. І справді, таке словосполучення знає наша народня й літературна мова, напр.: Осла зрадили його вуха, Рудан.: Зрадив дівчину кохану. Леся

Укр.: Та доля лихая зрадила хутко його. Нечуй-Лев.: Зрадив козаків. Куліш: Зрадив він народню справу. Кримський: Зрадила його дівчина. „Правописний Словник" Г. Голоскевича, 1929, вид. 7, ст. 150 твердить, ніби „зраджувати кому, а не кого", — це не так: зраджувати кому допустиме в літературній мові, але частіш: зраджувати кого.

Поготів. У нас часто забувають гарне це слово й уживають шаблонового „тим більше" (російське „тѣмъ болѣе"). А воно ж наше оригінальне! Напр. із Єв. Матв. 10[25]: „Коли Вельзевулом назвали господаря дому, то *назвуть так* домашніх його й поготів".

Са́ме. Уживання прислівника „са́ме" потроху якось забувається в нас, а в писаннях наших сучасних письменників він не частий. Визначав він „якраз", і са́ме це „якраз" тепер частіше, як „саме". Хто вихований на російській літературі, той просто російське „какъ разъ" перекладає на „якраз", замість чисто українського „са́ме". Думаю, що варто б нам частіш уживати „са́ме", рідше „якраз". Ось трохи прикладів. С. Єфремів (переклад В. Короленка, т. II ст. 25): Товариш затягнув повід коняці, що була с а́ м е (а не: якраз) розбіглась. Рудченко: Казки: С а́ м е (а не: якраз) гречка розцвіла І. 90. Б. Грінченко, II. 170: Приходить, а дочка с а́ м е (а не: якраз) хліб із печі виймала. Це „са́ме" часто заміняє й наше таке тепер часте „власне". Розрізняти наголос: займенник саме́, прислівник са́ме: Вдома залишилося с а м е́ дитя, і воно с а́ м е збиралося виходити, як надійшла сестричка.

Крапку ставимо по дужках, а не в них. Напр.: („Слово" 1886. ч. 17)., а не: („Слово" 1886. ч. 17.)

Іван Огієнко.

Розбудовуймо „Рідну Мову".

Руйнує все хижак лихий...
Мій рідний край — страшна пустиня...
Лиш ти стоїш, мов та твердиня,
О рідна мово, скарбе мій!

Спир. Черкасенко.

„Рідна Мова" вже п'ятий рік обстоює соборність літературної мови й сильно вплинула на мову галицьких видань та преси. Крім того, вона видала цілий ряд науково-популярних книжечок із мовної ланки. Все це „Рідна Мова" робила й робить при слабій участі нашого громадянства, навіть громадянства інтелігентного. Все ж таки поволі наростає зрозуміння праці „Рідної Мови", і недалекий уже час, коли суспільність глибше зрозуміє цю працю й допоможе їй морально й матеріяльно.

З цією метою оці особи зложили на „Фонд Рідної Мови" на руки Івана Мойсяка 27. X. 1937 р. по одному золотому: студ. І. Мойсяк, студ. Б. Мицак, студ. Яр. Мицак, упр. шк. В. Прохурський, уч. М. Прохурська, упр. шк. М. Олійник, лікар А. Жуковський, мол. техн. І. Винничук, крам. Г. Григорійчук, зав. молоч. В. Мурмилюк і кооп. І. Маржик.

P. S. Усім зазначеним тут особам Редакція складає сердечну подяку.

На „Фонд Рідної Мови" зложили: Інж. Є. Плющ 5 зл., Проф. П. Кривоносюк 5 зл., В. Євфимчук 1 зл. Сердечно дякуємо!

Я приєднав для „Рідної Мови" чимало передплатників учителів. Я роблю це тому, що вірю, що Ваша робота неоцінено корисна для нашого народу. Я вдячний Вам, що Ви своїми виданнями відкрили мені очі на нашу мову. Ви були для мене позаочним учителем української мови, і цього добра я Вам забути не можу. 30. VIII. 1937. Hafford, Sask., Канада. Ілля Шклянка.

Передплачуйте „Рідну Мову" на 1938-й рік!

Передплата на РМ й далі зістається без зміни, цебто: 6 зл. річно, 3 зл. піврічно, 1·60 зл. чвертьрічно. Для Європи — 8 зл. річно. Поза Европою — 2 дол. річно. Для Чехословаччини, Австрії й Венгрії — передплата крайова. За зміну адреси — 30 гр. Сердечно просимо наших передплатників по змозі присилати повну річну передплату на адресу: Warszawa 4, ul. Stalowa 25 m 10. Передплату можна вносити або на PKO ч. 27110, або на розрахункові перекази ч. 6 (Warszawa 4). Посилаючи гроші, конче зазначайте, на що їх призначаєте.

Передплата РМ для Румунії дозволена урядовим розпорядженням: Aprobat pentru intrarea şi răspandirea in Romania conform adresei subsecretariatului de Stat al presei N 1634 din 4 martie 1933. Передплату для Румунії приймає Prof. Joan Vasselaşco, Cernăuţi, Strada Şevcenco N 1, Romania.

Набувайте річники РМ за попередні роки! Висилаємо річники РМ за попередні роки: **1933** р. (крім чисел 1-3) 5 зл.; **1934 р.** 6 зл., в оправі 7·40 зл.; **1935 р.** 6 зл., в оправі 7·50 зл.; **1936** і **1937** р. по 6. зл.

Оправу для РМ на 1935 р., що надається й на інші річники, висилаємо за 1 зл.

Передплатників з Канади й Америки сердечно просимо не залягати з передплатою й поспішити відновити її. Дуже просимо не посилати передплати через якісь українські товариства, але просто до нашої Адміністрації поштовим переказом або порученим листом. Не посилайте передплати в простому листі!

Обов'язок кожного передплатника РМ —

повести широку агітацію за свій рідномовний журнал і конче приєднати йому бодай декількох нових передплатників. Не занедбуйте цього свого обов'язку й негайно його виконайте! Приєднання нових передплатників дасть змогу журналові легше й спокійніше виконувати свої обов'язки перед читачами.

До наших україністів. Сердечно просимо всіх наших україністів, що викладають українську мову по школах, поширити РМ серед своїх учнів за значно обниженою ціною. Заохочуйте учнів читати РМ, а це потягне збільшення знання рідної мови не тільки їхнього, але через них і ширшого громадянства.

Премії для передплатників. Всім передплатникам РМ в 1938-м році буде вислано по значно зниженій ціні дві книжки, праці проф. Ів. Огієнка: 1) „Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян" і 2) „Складня української мови", частина друга.

„Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян" — це велика праця, ко о 20-ти друкованих аркушів, присвячена найважливішому питанню славістичної науки. Книжка має 75 знімків з рукописів. Праця дає змогу кожному легко познайомитися з головними питаннями сучасної славістики, чим вона стає необхідним вступом до україністики. Ціна книжки 8 зл., для передплатників „Рідної Мови" або „Нашої Культури" — тільки 3 зл.

„Складня української мови, частина друга: Основні й пояснювальні члени речення". Ця праця вийде перед літом 1938-го року, й за доплату 1·50 зл. буде розіслана всім передплатникам РМ. Праця, крім наукового вияснення основних і пояснювальних членів речення, подає багато практичного складневого матеріялу, конче необхідного кожному, хто хоче знати душу своєї мови — її складню. Кожне складневе питання рясно ілюстроване прикладами з мови народньої та з творів наших найкращих письменників, старших і сучасних.

Речення й його будова. В 1938-м році проф. Ів. Огієнко розпочне друком на сторінках РМ третю частину своєї „Складні української мови", а саме: Речення й його будова. Праця ця — продовження „Складні" автора, де буде подано вияснення багатьох важливих питань нашої мови.

Псалтир. В РМ 1838 р. проф. Ів. Огієнко зачне друкувати свій переклад Псалтиря, зроблений з давньоєврейської мови (Tihillim). Переклад, як і переклад Євангелії, буде написаний мірною мовою. В перекладі Псалтиря перекладчик заховує всю східню красу давньоєврейського первотвору: його незрівняну поетичність, прегарні порівняння, багату синоніміку, антропоморфічність божества.

Пісня над піснями. На сторінках РМ 1938 р. появиться новий переклад проф. Ів. Огієнка: „Пісня над піснями" (Šir hašširim), зроблений з давньоєврейського оригіналу й написаний мірною поетичною мовою.

Мова Лесі Українки. Проф. Ів. Огієнко готує велику працю про мову Лесі Українки. Праця друкуватиметься на сторінках РМ 1938-го року.

Боржників РМ і взагалі наших видавництв просимо якнайскоріш поплатити свої борги. РМ, бажаючи якнайширше розповсюдити рідномовні ідеї, не докучає своїм передплатникам частими нагадуваннями про їхні борги, але це накладає обов'язок і на передплатників не забувати про свої обов'язки супроти журналу, а тим самим дати йому змогу нормально виконувати свої обов'язки. За п'ять літ нашої праці передплатники завинили журналові таку суму, що ми могли б подвоїти свій місячник, якби нам поплачено залегності!

Боржників із Канади й Америки сердечно просимо якнайскоріш поплатити свої залеглості Видавництву!

Покажчики до РМ за її п'ять літ праці. В 1938-м році РМ дасть декільки покажчиків видрукованого матеріялу за 1933-1937 роки. Найперше піде „Етимологічний Словник української мови" на ст. РМ за 1933-1937 роки.

Наші говори.

Словничок Жовківської мови.

Подаю тут коротенького словничка, якого я склав, прислухуючись до живої мови села Волі Висоцької, Жовківського повіту.

закоця́бнути (з морозу) — скостеніти (пр. руки з...)
закуці́йник — нахаба (сидиш ми над карком, як з...)
залізя́ — залізний непотріб
запам'ята́тися — нестямитися
запро (наголос на другому слові, пр. запро то́) — через те
заріка́тися чого — постановити не робити чого (пр. зарікся того)
ва́спа — 1) пшоно (в борщі або інших стравах), 2) сніжна (заспа)
зато́ — тому (пр. зато, що...)
затя́тий — упертий, невмолимий
заяло́зити — зашмарувати, забруднити, задрипати
зба́вити — змарнувати
збира́ти (кого) — бештати
зби́рка (на одежі) — фалда, заги́н, брижа
збі́жа (однина), збі́жа́ (ч. мн.)
звече́ра — раннім вечором
звива́тися — моторно працювати
зимо́ха — пропасниця
зіськати — здобути, скористати
зіпа́ти — дивись: голюкати
злидна — в однині, мн. злі́дні
злий — злий дух, чорт
змага́ти — спішитися з працею
зметрожений, зметрожитися — змучений ходою, змучитися ходою
знаття́ (напр.: коби то знаття) — якби то знати
знать — мабуть, певне
їстови́тий — що любить багато їсти
їдови́тий — гнівливий, сварливий
кабе́ц — кі́бець
ка́пку (має капку тої земельки) — трохи
капчу́к — висушений свинячий

міхур, що в ньому держать тютюн
каратáти — бідувати
картóх — картопля
катериґи — драглі
кахикати — кáшляти
кертúця — кріт, крот
кúбіска (нім. Kiebitz) — чайка
кúп'яток — кип'яча вода
клéцок (нім. Klotz) — кавалок, кусень дерева
кóвбиця — стовпець, що підпирає сидівну лавку
кóлія — залізниця, рейки
колу́піток — полукіпок
колу́пішок — полукішок
кóмин (н. Kamin, л. caminus) — димар
кóмвір — комір
копáльник — копач картоплі
косовúця — час кошення трав
крайфізик — повітовий лікар
крáмське (полотно) — фабричне, куплене
крижавкú — покраяні капустяні головки, зварені (їдять із олією)
кудéля — кужіль
кýпа — багато (він має купа поля)
кýска — воші (й блохи)
кýфа — огрядна жінка
кýча — свинарник (у герцегов. і сербів: „куця" — дім, у румун: „кутіє" — скринька)
кýчитися — нудитися, нудьгувати
куняти — сидячи дрімати
лáсиці (на вікнах) — морозяні квіти; на Наддніпрянщині: лисúці
леґéйда — леґа
лежýх — горох
лéпский (або пóвеликий) — досить великий
лóкшини — макарони
луна́ — відблеск вогню
любíсько (а тепер любісько) — мило
льóха — свиня; часте в Україні
мацьóпкий - дуже малий
мéрва — витрушена солома
метрóвий — малий парубок
ми — мені
млúво — збіжжя до мелення
в млі вóка — дуже скоро
мóвси (з мов собі) — тільки (пр.: мовси мені говори!)
молодýха — молода, дівчина в день шлюбу
морозоватий — колір коня, подібний морозові
мус (пр.: але то мус) — конче.
навáльна зима — завальна; коли земля вкрита грубою верствою снігу
навúворіт — навідворот
навíґля — навідлі (пр. Антоненко-Давидович: Смерть, 576)
навіритися — наприкритися (а звіритися [двері] — відстати, не зачинятися щільно)
навтекú в утечу, врозтіч
нагавúці — штани
нагаля́ром — як на алярм, зараз
наганя́ється (дощ) — стає падати
надýтися — нагніватися
навад(г)ýсь — іти взад, потилицею вперед
наíдок — їжа (е, то жаден наїдок)
найдýх — безбатченко
напóміть (класти жито) — класти зжате жито, незв'язане в снопи, розстилати на землі
напріяти кому — нарадити
нарóд — люди (напр.: але ж там було народу)
наривáти (напр. боляк) 1) набирати матерії, 2) вітер нарвав бурю

(Кінець буде).

Григір Колодій.

ЗМІСТ

п'ятого річника »Рідної Мови« за 1937-й рік.

І. Покажчик авторів і їх праць.

1. Бій-Бійченко Б.: „Товаріщ Каґановіч" сердиться 179-182.
2. Велигорський І. проф.: Мова творів В. Стефаника 115-122.
3. Годівський Т.: 1) Зборів 236. 2) „У Литві" 235.
4. Грицак Є. проф. д-р: 1) Українські назви місцевин Перемиської епархії 100 літ тому 223-228. 271-276. 2) Неологізми о. Йосипа Лозинського з половини XIX. сторіччя 401-410. 3) Рец. на працю І. Огієнка: „Словацько-українська спільнота в лемківськім говорі половини XVIII-го віку" 41-42. 4) Рец. на працю І. Огієнка: „Рідномовні обов'язки" 231-234.
5. Ґерета о. О.: Цікаве мовне явище 44.
6. Дашкевич-Горбацький В. Генерал Генерального Штабу: Історичний підклад назов України та її корінного населення 451-458.
7. Домашовець Гр.: 1) Словничок слів с. Тростянець Добромильського п. 93-96. 2) Працівникам на рідномовній ниві, вірш, 381-382.
8. Дучимінська О.: Слова з Болехівщини 93-94.
9. Животко А.: Цікаві слова з Вороніжчини 94.
10. Зленко П.: 1) Уваги братів Карпенків на рідномовні теми з 1845 р., до історії українського правопису 219-222 2) М. Максимович про український правопис 389-394.
11. Ічнянський М.: Чому? В справі „Рідної Мови" та „Нашої Культури" 379-382.
12. Кириченко М. інж.: 1) Словничок Закарпатського говору 85-88. 233-236. 2) Закарпатські загадки 331-332.
13. Кміт о. Ю.: 1) Правити 236 2) Евангелія в перекладі проф. Ів. Огієнка 465-466.
14. Кобилянський В. проф. д-р: 1) Чистота й правильність української мови 31-36. 2) Справа термінологічних словників 163-170.
15. Ковалик І. мгр: 1) До характеристики мови В. Стефаника, функційність діялектизмів у творах В. Стефаника, з методи мовних дослідів 159-164. 2) Характеристика стилю В. Стефаника, І. Порівняння 248-250. 353-358, II. Епітети 358. 3) Наворотні дієслва типу умірати, збірати, спірати... у світлі будови української мови. Спроба філологічної інтерпретації на основі структуральних законів української мови 439-446.
16. Коковський Фр. д-р: 1) Рідна школа й рідна мова 137-140. 2) Назвища в с. Просіку Сяніцького повіту 425-430.
17. Колодій Гр.: 1) Юкавці 236. 2) Словничок Жовківської мови 283-286. 471-474.
18. Коровицький І. мгр: Чужомовні запозичення 301-306.
19. Королів-Старий В. д-р: 1) Небезпека рідній мові. Творімо соборну літературну

мову 25-30. 2) Виполюймо хопту! Уникаймо мовних вульгаризмів 129-130.

20. Кривоносюк П. проф. мгр: 1) „Наука про рідномовні обов'язки“ І. Огієнка з погляду педагогічного 35-40. 2) Як досліджувати дитячу мову 123-126. 3) Недуги мови: 4. Мовний безлад 317-320. 4) Марко Черемшина, в десятиліття смерті автора „Карбів“ і „Село вигибає“ 363-368.

21 Крилач Сава: 1) Ґринджоли 281-282. 2) До термінології курців 329-330. 3) Іменники збірні 367-368. 4) Рукавиці й пальчатки 419-420. 5) Сяжень чи сажень 457-458.

22. Л. В. М.: „Рідномовні обов'язки“ І. Огієнка 379-380.

23. Лисянський Б. проф.: Наша мова, вірш 59-62,

24. Мандюкова Яр.: Початковий розвиток дитячої мови 259-262.

25. Маївський І.: Назви місцевостей Жовківщини 94.

26. Мельничук В.: Працюймо для поширення спільної літературної мови 227-230.

27. Новосад Д.: Український інтелігент і рідна мова 367-370.

28. Огієнко Ів. проф д-р: 1) Складня української мови, частина друга. І. Основні члени речення: 1: Підмет 15-26. 2: Числівниковий підмет 61 72. 3: Присудок 99-116. 4-5: Присудкові відмінки 145-160. 6: Орудний замість присудкових відмінків 207-210. II. Частини речення пояснювальні: 1: Іменникове пояснення (об'єкт) 263-272. 2: Пояснення прикметникове (атрибут) 305-318. 3: Прикладка (аппозиція) 343-354. 4: Прислівникове пояснення 393-402. 5: Кличні слова 433-440. 2) Ознаки доброї літературної мови, бесіда, 1: Правильність мови 2-4, 2: Ясність мови 4-8. 3: Чистота мови 49-56, 4: Багатство мови 125-8, 5: Милозвучність мови 128-130. 3) Говірка чи літературна мова? Мова В. Стефаника 121-124 4) Як укладати початкові читанки 169-180. 5) Рідна мова й культура народу 193-200. 6) „Извергъ естества есть стыдящійся языка дѣдовъ своихъ“, Початки мовного відродження в Галичині 222-224. 7) Письменник і рідна мова. Як збагачувати свою мову 241-248. 8) Мова М. Ічнянського 249-256. 9) Акцентні значки в наших писаних пам'ятках 275-280. 10) Людина обов'язку, світлій пам'яті Д. Д. Огієнкової 291-294. 11) Лайка українського народу, роман Ул. Самчука „Кулак“ 319-328. 357-364. 12) Українська церковна термінологія в мові польській 337-342 13) Зміна *о* на *а* в українській мові, про форми багатий, гарячий і т. ін. 409-418. 445-452. 14) Стилістично-синтаксичні нариси: 14. Важкий — тяжкий 133-138, 15. Гасити — тушити 385-388. 16. Параліч — параліж — параліза 387-388. 15) Правопис і граматична термінологія 417-418. 16) Сяжень чи сажень? 458-460. 17) Практичні лекції літературної мови: 1. Любов до свого народу, Ів. Франка 29-32, 2 Легенда про вибір короля, Ів. Франка 71-66, 3. Наймичка, поема Т. Шевченка 419-426. 459-466. 18) Життя слів 77-86. 371-372. 429-432. 19) Навчаймося літературної мови від Шевченка, Словник мови „Кобзаря“ 87-90. 181-184. 20) Мовне відродження Закарпаття 39-42. 89-92. 141-142. 21) Мовне пробудження української Канади 465-468. 22) Чистота й правильність української мови 43-46. 189-190. 237-238. 23) Стилістично-граматичні замітки 333-336. 24) Рідномовні замітки 467-470. 25) Загадки с. Москалівка на Косівщині 92-93. 26) Каменяр всеукраїнської літературної мови 139-142. 27) Знахідний із дієйменником на Закарпатті 142. 28) Уживання дієслівних видів на Закарпатті 142-143. 29) Чуття до дієслівних видів 467-468. 30) Уживання будучого часу замість теперішнього на Закарпатті 144. 31) Місцеві Закарпатські вирази 185-188. 32) Мовні рецензії на 1) „Тобі, рідний краю“ Ґренджі-Донського В. 89-92, 2) „Опалева мряка“ М. Мочульського 139-140, 3) „Гірські вітри“ М. Рішка 141-142, 4) „Без коріння“ Н. Королевої 187-188, 5) „Військо йде“ В. Євтимовича 281-284, 6) „Голос землі“ О. Іваха 465-468.

29. Олійник С.: 1) Коли вже в одного народу буде один правопис? 235. 2) Говірка с. Сушно Радехівського п. 329-332.

30. Панькевич І. проф. д-р: 1) Етимологічний правопис на Підкарпатті 7-14. 2) Взірці літературної мови й правопису Підкарпаття 183-186.

31. Прокіпчик М.: Слова з Городенщини 236.

32. Пукіш А.: Рідна мова 341-344.

33. Редакція: 1) До всіх Читачів і Прихильників „Рідної Мови“ та „Нашої Культури“ 97-100. 2) † Д. Огієнкова 285-286. 3) Пам'яті незабутньої нашої співробітниці Домни Огієнкової 293-302. 4) Світлій пам'яті Домінікії Огієнкової 373-380.

34. Романенко Я.: 1) Зловживання *в-у* 55-60. 2) Психологія мови, короткий нарис 199-208.

35. Сольчаник Д.: Бойківська топо- й ономастика 75-78.

36. Ф(едачинський Ст.): Щастя в нещасті, про „Рідну Мову“ та „Нашу Культуру“ 231-232.

37. Федорович І.: Занедбані слова живої української мови: 1. Ґринджоли 131-132, 2. Поножі 132-135, 3. Скрипиці 133-134, 4 Засвідчення — засвідчити 217-220, 5. З радної душі, від щирого серця 255-260.

38. Цірка В: Рідномовна праця серед молоді в Канаді 229-230.

39. Щербицький Д.: 1) Юкали 44. 2) Стара пісня 91-92.

II. Покажчик загальний.

Зіркою * зазначено слова, що в „РМ“ подано походження їх або їхнього значення. Слова невживані взято в дужки ( ). Цифра показує сторінку „РМ“ за 1937-й рік.

а < о 409-18. 445-52, Агій Фр. 41. 169-80. 5, *але́ 45 аппозиція див. прикладка, Артемовський 390; архаїзми 49-51, а. галицькі 50-51. 91. 172. 254. 284. 467, атрибут 305-318.

*багатий 413. 449, бала́кати 3, Барвінський Ол. 196, Бирчак В. 13, бесідувати 3, Бойківська

топо- й ономастика 75-8. слова з Болехівщини 93-4. Бращайко М. 14, Брусилів 450, Будде Є. 17. 24.

в - у 55-60, *в* зам. орудного 217, Вагилевич 390. 2, *важкий — тяжкий 133-8, варваризми 51-4, видів дієсл. поплутання 142-3. 467-8, визірець 186; відмінки див. під їхніми назвами, їх складня 174; відмовити 3. Волошин А. 11-4. 186, воно 23, слова з Вороніжчини 94; вульгаризми 55-6, уникаймо їх 130, В'ячеслав 333.

Галицькі архаїзми 50-1. 91. 172. г. вульгаризми 55-6. г. кальки 53, г. локалізми 55. 90. 139. 141. 171-2. 187. 8. 237. 282. 331-2. 407, гал наголоси 141, г. полонізми 54, гал. складня 188, мовне відродження Галичини 221-4; *гончар 413, *гаразд 413. 50, Гарасим 413, гарячий 414, *гасити 385-7, геройський — героїчний 237, гімн 333, глибокий 237, глибоко 44; говірка Косівська 92-3, Покутська 115-22, с. Сушно Радехівського повіту 329-32, гов. чи літературна мова 115-22; голосниця 185; Гординський С. 31-6, Я 181; слова з Городенщини 236, гражданка 188; граматики давні 9-10, гр на Закарпатті 9-11; Грівевичева К. 241-2, Грінченко Б. 244-5, гробо́вище 41, Грушевський М. 453. гуляти 3.

Ґренджа Донський В. 41. 2. 4. 89-92. 143-4. 185-8. 335, *ґринджоли 131-2. 281-2.

Давальний присудковий 151-2. 214, давати 114, далися чути 334, *дараба 207, двоїна 61, день і ніч 186, -десят 61; дитячої мови розвиток 259-62, як досліджувати д. м. 123-6; дієйменник-підмет 24-5, д присудок 111, знахідний із д. 41-2. 142; дієслова ходження 3, д. наворотні 439-46; для (від) чого 334, словник Добромильщини 93-6, Довгович В. 184, долар 190, Донцов 179, дуля 361, Думи укр. 347, Думникович І. 185, дурень 360, Духнович А 9. 10. 184-5.

Епітети 252-3, е. прислівниковий 400-2, е. у В. Стефаника 358.

Є 108. Євангелія Учительна 183, Євтимович В. 281-4. 349. єсть 108.

Жалива-кропива 185.

За зам. орудного 214-8, за = через 333, завести 3; загадки Косівські 92-3. з. Закарпатські 331-2; задля 3; займенники 335, з. відносні й присвійні 307-8, з. підмет 19-24. 174, згода з. 5-6; Закарпаття 7-14, літературна мова Закарпаття 39-42. 169-180. 183-188. мова з. поетів 89-92, правопис Зак. 183-6, з. загадки 331-2, з. локалізми 90. 172-3, з. словник 85-8. 233 б, мовне відродження Зак. 39-42. 141-4; засвідчення — засвідчити 217-220, затого 336. Зборів 236, звеліти — наказувати 336, зв'язка 106-12; згода займенників 5-6, зг. *що* 6; здоров'я 45, знаки розділові 178-9; знахідний із дієйменником 42. 142, зн. мн. в формі назовного 174, зн. присудковий 149-51, зн. у формі родового 174-5, *зневев'я 207. 334, зрадити кого-що 468.

-исько 362-3.

Ільїнський Гр. 447. 50, іменники збірні 367-8, іменникове пояснення 263-72, повторення ім. в пояснювальнім реченні 129-30, ім'я 45, Істрина Є. 270. 311, іти 114, мова М. Ічнянського 249-56.

Його — свого 7.

Каганович 179-82, кальки 53, Кам'янка Струмилова 189, *карабель 414. 50, Карпенко Г. і С. 219-22, католицтво (католицизм) 333, Керн Фр. 16. 17, кирилиця 188, Кириченко М. 235; кличний відм. 33-4. кличні слова 433-40; Кліх Е. 153, Королева Н. 187-8, Косівський говір 92-3, Костянтин і Методій 195 Котляревський І. 197, *коч 188, крапка 190, Куліш П. 51. 244, Кульбакин С. 446. 7, с. Купичволя 93-6, Курило Ол. 158. 9. 18. 448-50, Курилович І. 441. 4, *кухня 334.

Л — ль 190, лайка в укр. народу 319-28. 357-64, ле — лє 190. Левицький Й. о 223. 4, Лепкий Б. 68, Липа Ю. 68, в (на) Литві 235, Лозинський Й. о. 401-10; локалізми галицькі 54-5. 90 139. 41. 71-2. 87. 8. 237. 82. 331-2. 407. 466-7, лок. закарпатські 90. 172-3, локальна складня 174-5, л. наголос 91-2, л. форми 173; Ло́ндо́н 190, Лось І. 435, Лучкай М. 10. 184, Лютер М. 37, ляурка 45.

Маєвський о. 229, Максимович М. 389-394, „мало зникнути" 333, *манастир 414-5. 50, Мандюкова Яр. 123, Михальчук К. 442, Міклошіч 158. 310; місцевий див. локальний; у млі ока 334; мова літературна 1, м. народня 127, говірка чи літ. м. 121-4, письменник і рідна м. 241-8, рідна м. й культура народу 193-200, соборна літературна м. 25 30, ознаки доброї літ. м. 1-8. 49-56. 125-30, гнучкість м. 128, милозвучність м. 128-30, о́бразність м. 251, правильність м. 2-4, чистота м. 49-56, ясність м. 4-8, психологія м. 199-208, мовний безлад 317-20, як досліджувати дитячу м. 123-6, розвиток дитячої м. 259 62, поетична мова М. Ічнянського 249-56; Мочульський 136 40. 143. 334. 468.

На Венгрх 41, навчатися 45; наголос 44-5. 128. 176. 238. 256. н. галицький 28. 91-2. 141, н. слів на -ання 238, н. чужих слів 189, значки н. 275-80; назви України 451-8, н. місцевостей Бойківщини 75-8, Жовківщини 94, Перемиської єпархії 223-8. 271-6, в с. Просіку Сяніцького повіту 425-30; називний присудковий 152-7, наказувати — звеліти 336, наро́д 190, Науменко В. 442, *не* з родовим 174, недуги мови 317-20; неологізми 51, н. о. Й. Лозинського 401-10; ніби 3, носій 334, -ня 362.

о > а 409-18. 442-52, об'єкт 263 72, *обід 77, *образ 77, *обрус 77, обходити 3, *обшир 77, Овсянико-Куликовський 18. 101 2. 6. 53. 263. 306, Огієнко Ів. 33. 5. 6-44. 55-60, 139. 40. 163-5. 79. 80. 99. 226. 7. 31-4. 7. 57. 79-82. 407. 8. 439. 65-6, Огієнкова Д. 285-6. 9-302. 73 80, *оглашенний 77, Огоновський О. 14, *одинадцять 78, *одчайдух 78, *оковита 78-9, Олександрія 183, *олівець 79, Ольшавський М. 10, ономастика див. назви; орудний ж. р. одн. 45, ор. замість присудкових відмінків 152-160. 207-18, Осадця 11, Осипів 180, Основ'яненко 389. 390.

*па- 79, Павловський 392, *поганий 79. 415. 50, *падолист 80, *пай 80, *пакість 80, *пальчатки 419-20, *паморока 80, *пан 81, *панама 82, *панібрат 82, *паношитися 82, *пантелик 82, *папаха 82, *папір 82, *папорома 83, *папуша 83, *параліч — параліз — парализа 387-8, *паробок 83, *партач 83, Партицький 11, пару 69, *пас 83, *пасіка 83, *паскудний 83, *патериця 83. *пащека 83, *певний 83, *пекло 84, *пергамен 84, перевести 3. 282-3, *перелюб 84, пере-

любити 335, перестав'ятися 187, *перо 85, *пивниця 86, *пилип 86, *пиріг 371, *питимий 371, *південь 371, *півгора 371, *підлий 37 ; *підмет 15. 371, підмет 15-26, п. числівниковий 61-72; *підноготна правда 372, *підписчик 372, *піка 372, *платити 372, пови- пона- попо- 127, *повільний 372, *повітря 429, поготів 469, *подушка 430, *покій 431, Покутська говірка 115-22, *поличне 432, полонізація церковної термінології 337-42, полонізми 52-4. 69. 283, *поміркований 472, *понеділок 431, поножі 132, попередниця — фартух 188; порівняння В Стефаника 247-50. 353-8, п. в поетичній мові 252; Потебня О. 17. 8. 64. 7. 100-2. 6. 53. 7. 263. 343. 5. 433-5. 41. 5; пояснення йменникове 7, п. прис. івникове 393-402; правити 236; правопис 235. 417-8, п на Закарпатті 7-14. 183-6, Максимович про правопис 389-4, історія укр. пр. 219-22; праслова 45, привертати 333, прикладка 254. 84. 343-54; прикметник якісний 307-20, пр. присвійний 315-6, пр. на -ен 307-10, пр. пояснення 305-18, заміна присудкового пр. на прислівника 145-9; прислівникове пояснення 393-402, присудок 99-116, присяга 334; прізвища на -ів, -ин 190, на -івський 238, *и* в прізвищах 468, невідмінювання прізвищ 144; прісний 45, провадити 336, провінціялізми див. локалізми, проситися 333-4, проте 3, п'ять 61.

Р, з радної душі 255-60, ри (рі) 333, Рильський М 245, рішальний 334, Рішко М. 141-2. 186, родовий присудковий 151, розірватися 3, Розов В. 276-80, руба поставити 190, Рудницький Яр. 444, *рукавиці 419-20, рундук 3, русизми 52. 3. 254-5. 283. 405-7, Русь 453, Мала Русь 454.

Сабов Є. 11, *сажень 457-60, Саламон 416, *салдат 416, Самбір Ст. 271, саме 469-70, Самчук У. 319 328. 357-64, свого — його 7, свойого - свого 333, *свояч 359, синоніми 3-4. 126-7, Синявський О. 158. 440, Сімович В. 160, складений — складний 336, складений присудок 104-12, скл. слова 405-6; складня відмінків 174, скл. галицька 91. 140. 174-5. 188. 467-8, скл. укр. мови — в кожнім числі; Сковорода Гр. 228, скрипиці 133, сливе 3; слова творчі й ялові 126, сл. активні й пасивні 127, сл. кличні 433-40, сл. чужі 301-6, повторення слів 128-9, сл. з Болехівщини 93-4, з Городенщини 236 з Вороніжчини 94; словакизм 174; словник Добромильщини 93-6, сл. Жовківщини 283-6, сл. Закарпаття 85-8, словник Шевченкової мови 87-90. 181-4, сл. правничий 189, сл. чужих слів у нашій мові 303-6, сл. української мови 43, словолад 8, Смаль-Стоцький Ст. 440. 2. 3. 5, Смеречинський С. 154. 180-1, Смотрицький М. 9. 10, Соболевський А. 441 2, солецизми 4, Старицький М 245, *стерво 359; Стефаник В. 54, мова його творів 115-24. 159-64, його стиль 247-50. 353-8; -сти — -сті 45, Стрипський Г. 11. 14. 185, Сулима 180, суть 108-9, ся 208, *сяжень 467-60.

Та 18-19. 313, талан — талант 333; термінологія броварняна 168-70, граматична 175. 417-8, курців 329-30, пожежна 167, промислово-фабрична й реміснича 165, спортова 165-6, технічна 166-7, церковна 337-42, церковної історії 46, цукрівняна 168, шкільна 177-8, терм словники 163-70; Тимченко Є. 68. 180. 451, Тростянець 93-6, *тушити 385-7.

У - в 55-60, узгіднення 5-8, узяти 114. в (на) Україні 42-3. 188. 235, назви України 451-8.

Фартух — попередниця 180, Филипчак Ів 468; форми активні й пасивні 127, творчі й ялові 126, ф. локальні 173; фразеологія 125-6, Франко Ів. 29-32. 71-76. 121.

Християни 45.

Церква 339, церковні слова 405, ц. термінологія 337-42, термін. церк. історії 46.

Часів поплутання 144, частина — часть 45, челядина 187, через 336, через — за 333, Черемшина М. 54. 363-8, Черкасенко С. 40. 139-42. 245, числівниковий підмет 61-72, читавий 187, як укладати читанки 169-180. Чопей Л. 185, чортикання 325 8, чужомовні запозичення 301-6

Шахматов Ол. 18. 65. 101-2. 6. 263. 7. 349. 435; Шевченко Т. 197-8. 244 419-26. 437. 40, Словник Шевченкової мови 87-90. 181-4, шість 61.

-щий 306, що 3. 6.

Юкавці 236, юкали 44.

Присилайте цілу передплату на 1938-й рік!

ЗМІСТ 12-го (60) ЧИСЛА „РІДНОЇ МОВИ“: *І. Огієнко:* Складня української мови, II. Частини речення пояснювальні, 5. Кличні слова. *Мгр Ів. Ковалик:* Наворотні дієслова типу: умірати, збірати спірати.. у світлі будови української мови. *Ів. Огієнко:* Зміна *о* на *а* в українській мові, про форми багатий, гарячий і т. ін. *В. Дашкевич-Горбацький*: Історичний підклад різних назов території України та її корінного населення. *Сава Крилач:* Сяжень чи сажень? Практичні лекції літературної мови, „Наймичка“, поема Т. Шевченка. *о. Ю. Кміт:* Євангелія в перекладі проф. І. Огієнка. Мовне пробудження української Канади (повість „Голос землі“ О. Іваха). Рідномовні замітки. Розбудовуймо „Рідну Мову“! *Гр. Колодій:* Словничок Жовківської мови. Передплачуймо „Рідну Мову“ на 1938-й рік! Зміст п'ятого річника „Рідної Мови“ за 1937-ий рік.

— Адреса „Рідної Мови“: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·60 зл.; за границею в Европі 8 зл., поза Европою 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1 числа: Річник I (без 2 і 3 чисел) 5·00 зл.; річники II, III, IV і V по 6·00 зл., оправлений по 7·50 зл.; в Европі по 10 зл., поза Европою по 2·35 дол. річник оправлений. Конто чекове П. К. О. ч. 27.110.

Відповідальний Редактор *Л. Гримало-Сідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві.